

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Навчально-науковий інститут філології та журналістики
Кафедра слов'янських і германських мов

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДОКУМЕНТ У МОВНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ**»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня *спеціаліста*
за спеціальністю 7.02030301 Українська мова і література*.
Спеціалізація: редагування освітніх видань.

Виконала

студентка 54 групи
Юрковська Інна Вікторівна

Науковий керівник

кандидат філологічних наук, доцент
Недашківська Тетяна Євгенівна

Житомир - 2014

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Експериментальні дослідження у лінгвістиці	
1.1. Історія розвитку методу асоціацій.....	5
1.2. Вільний асоціативний експеримент у сучасних наукових дослідженнях.....	19
Розділ 2. Асоціативні поля й асоціативні значення слів суспільно-політичної лексики	
2.1. Проблеми дослідження суспільно-політичної лексики.....	30
2.2. Організація та методика проведення вільного асоціативного експерименту.....	33
2.3. Структура асоціативних полів та асоціативних значень деяких суспільно-політичних понять.....	38
Висновки.....	65
Література.....	67

Вступ

Мова як форма існування мисленнєвої діяльності людини охоплює всі сфери її індивідуального та суспільного життя і є невід'ємною частиною людської природи. Вивчаючи та аналізуючи певні мовні та мовленнєві процеси, що відбуваються у людській психіці, можна отримати матеріал для аналізу окремих явищ. Так, вивчення асоціацій та встановлення асоціативних зв'язків свідомості респондентів дає змогу виявити індивідуальне сприйняття ними оточуючого світу, з'ясувати семантичну структуру слів. Один із способів отримання асоціацій є вільний асоціативний експеримент.

Багато аспектів семантичної характеристики слова, серед них з'ясування семантичної структури слів, характеризуються різним ступенем дослідження. Їх дослідженням займалися Залевська О.О., Уфимцева Г.А., Овчинникова І.Г., Василевич А.П., Горошко К.П., Рогожнікова Т.М., Новикова А.М. та інші. Проте, виникає необхідність аналізу тих аспектів, які залишаються поза увагою лінгвістів або мало досліджені. До таких відноситься проблема встановлення семантичної структури групи слів суспільно-економічної сфери використання. І оскільки мова тісно пов'язана з усіма сферами буття людини, а суспільно-економічна серед них, особливо на сучасному етапі розвитку людської цивілізації, займає вагоме місце, то використання вільного асоціативного експерименту для встановлення змін у семантичній структурі слів суспільно-економічної сфери використання зумовлює **актуальність дослідження.**

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що в ній вперше з'ясовуються семантичні особливості слів суспільно-економічної лексики за допомогою вільного асоціативного експерименту.

Об'єкт – асоціативні реакції респондентів на слова-стимули суспільно-економічної сфери використання.

Предмет – вільний асоціативний експеримент як спосіб виявлення та вивчення асоціативних зв'язків, які встановлені між суспільно-економічною

лексикою, фіксованою словником, та її розумінням носіями мови.

Мета – встановити за допомогою вільного асоціативного експерименту семантичну структуру групи слів суспільно-економічної сфери використання.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**:

- дослідити історію формування терміна "асоціація";
- проаналізувати основні етапи розвитку методу вільних асоціацій;
- встановити місце і роль вільного асоціативного експерименту у сучасних дослідженнях;
- визначити групу слів суспільно-економічної сфери використання як символів для проведення вільного асоціативного експерименту;
- проаналізувати кількісний та якісний склад отриманих реакцій;
- встановити характер асоціативних зв'язків у групі слів-символів.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є вільний асоціативний експеримент. У роботі використовувалися також описовий, статистичний методи та метод анкетування з елементами компонентного аналізу.

Теоретичне значення. Висновки й узагальнення проведеного дослідження сприяють глибшому пізнанню асоціативних процесів, оскільки в роботі обґрунтовуються теоретичні поняття "асоціативне поле" та "асоціативне ядро", дають можливість уточнювати семантичну структуру слова.

Практичне значення дипломної роботи полягає у використанні її матеріалів, присвячених вивченню семантичної структури лексико-семантичної групи слів суспільно-економічної сфери використання при прочитанні курсу сучасної української літературної мови, на спецкурсах та факультативних заняттях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, у першому з яких подано короткий огляд історії виникнення та застосування методу асоціацій, а в

другому – основні аспекти семантичної структури аналізованих слів, висновків та літератури.

Розділ 1. Експериментальні дослідження у лінгвістиці

1.1. Історія розвитку методу асоціацій

Асоціативний експеримент (від лат. *association* – поєднання, *experimentum* – досвід) – це прийом, спрямований на вияв асоціацій, які склалися в індивіда у його попередньому досвіді [18, с. 16].

У психологічному словнику асоціативний експеримент визначається як проектний тест [62, с. 27].

Розрізняють три види асоціативного експерименту:

- вільний, де досліджуваному пропонують відповісти словом R, першим, що спало на думку при представленні слова S, нічим не обмежуючи ні формальні, ні семантичні особливості слова R;
- цілеспрямований, в якому експериментатор якимось чином обмежує вибір K, що пропонується, накладаючи певні обмеження (наприклад, відповідати тільки іменниками або дієсловами);
- ланцюжковий.

Кожен із асоціативних експериментів має свої недоліки та переваги і спрямований вирішити певне коло завдань. Так, спрямований асоціативний експеримент значно обмежує свободу асоціювання і ніби спрямовує асоціації у потрібне русло. Наприклад, досліджуваний повинен дати слово, протилежне за значенням.

У ланцюжковому асоціативному експерименті досліджуваному пропонують відповісти за певний проміжок часу можливими словами. Під ланцюжковою асоціативною реакцією розуміють некероване, спонтанне протікання процесу відтворення змісту свідомості і несвідомості суб'єкта. У ланцюжковому асоціативному експерименті вимірюється загальний об'єм продуктивних асоціацій за одиницю часу (1 хв.), не враховуючи при цьому продовженість латентного періоду формування асоціації. Головним індикатором якості ланцюжкової діагрії є структура асоціативного ряду. Але

є один значний недолік цього виду експерименту – можемо спостерігати залежність між послідовними наступними реакціями.

Метод вільного асоціативного експерименту вимагає від досліджуваного якомога швидше відповісти першим словом (реакцією), що спало на думку у відповідь на запропоноване слово-стимул. Вільний асоціативний експеримент є найпростішим із описаних асоціативних експериментів і в той же час досить ефективним. Під час проведення вільного асоціативного експерименту реєструється тип реакції, частота однотипних реакцій, величина математичних періодів (час, що пройшов між словом (стимулом) і відповіддю (реакцією) досліджуваного), фізіологічні реакції. За характером такої інформації можна говорити про приховані потяги, афективні комплекси досліджуваного, його установки, а також про соціально-біографічні дані (вік, професію, соціальну приналежність). Вважається, що на асоціації, які отримуємо під час проведення вільного асоціативного експерименту, впливають 2 фактори:

- лінгвістичний;
- прагматичний (вплив особистості самого досліджуваного);

Вперше асоціативний експеримент був проведений у XIX столітті. Він був спрямований на з'ясування індивідуальних особливостей людини, а це означає, що за своєю суттю асоціативний експеримент є психористичною методикою, об'єктивним текстом для вивчення .

Під час проведення вільного асоціативного експерименту досліджуваний виконує наступні дії:

1. Від досліджуваного в умовах експерименту вимагається концентрація уваги, готовність до сприйняття стимула, бо час реакції залежить від рівня установки і від рівня готовності до реакції.
2. Сприйняття слова-стимула, але включає у себе впізнавання і розуміння почутого чи побаченого слова.
3. Спостереження над самим собою. Досліджуваний повинен відповісти, які уявлення і думки у нього виникають у відповідь на стимул.

4. Формування відповіді вимагає від досліджуваного довільної діяльності. Тільки одна складова у даному експерименті не може бути довільною – виникнення відповідного уявлення, думок (реакції у свідомості досліджуваного).

Вільний асоціативний експеримент є одним з найдавніших методів експериментальної психології та психодіагностики. Першим, хто провів цей експеримент на практиці у кінці 70-х років XIX ст., був англійський психолог Френсіс Гальтон. Він працював над двома проблемами в області дослідження асоціацій:

- вивченням різних асоціативних ідей;
- визначенням часу, що вимагається для виникнення асоціації (часу реакції).

Одним із його методів полягав у тому, що досліджуваний повинен був пройти 450 ярдів по Пелл Мелл у Лондоні, у районі між Трафальгарською площею та Сен-Джеймським замком, звертаючи увагу на різні предмети до того часу, доки вони асоціативно не підкажуть йому одну чи дві ідеї. Вперше, коли Ф. Гальтон сам спробував на собі цей метод, він був вражений кількістю асоціацій, які викликали у нього ті 300 об'єктів, що він встиг побачити. При цьому він помітив, що багато асоціацій були згадками про минулі переживання, включаючи і ті, що давно забуті. Повторюючи цей експеримент декількома днями згодом, він з'ясував, що багато асоціацій, які виникли під час першої подорожі, з'явилися знову. Такий результат зменшив його цікавість до даної проблеми, і він почав займатися експериментами із визначення часу реакції, які стали більш успішними.

Для проведення таких дослідів Гальтон проголосив список із 75 слів, кожне з яких було написано на окремому аркуші паперу. Через тиждень він почав розглядати їх по одному і за допомогою хронометра фіксувати час виникнення двох асоціацій. Багато асоціацій складались із одного слова, але деякі являли собою образи або картини думок, які вимагали багатослівного опису. Наступне завдання полягало у визначенні природи таких асоціацій'.

Гальтон встановив, що приблизно 40% від їх загальної кількості сягають своїм корінням у часи дитинства. Цей факт став однією з перших наукових ілюстрацій впливу дитячих переживань на особистість дорослого досліджуваного.

Всі асоціації, отримані Гальтоном, були поділені на 3 групи:

- 1) слова, що викликають сенсорні уявлення (наприклад, монастир);
- 2) слова, що виражають емоції та асоціативні переживання (наприклад, відраза);
- 3) абстрактні слова або вербальні відповіді (наприклад, здібність, ненормальний).

Метод, розроблений Гальтоном для вивчення асоціацій, мав навіть більше значення для науки, ніж отримані ним результати. Фактично асоціативний експеримент Гальтона став першим науковим досвідом у межах вивчення асоціацій.

Вільгельм Вундт також використовував метод вільних асоціацій з метою визначення швидкості вербальних асоціацій. Експерименти В. Вундта були добре сплановані і проведені на високому науковому рівні з використанням нової методики вимірювання реакцій. Його досліджуваними були четверо спеціалістів у галузі психології (сам Вундт та його учні С. Холл, Р. Бессер, М. Траутшольдт). М. Траутшольдт описує класифікацію, запропоновану Вундтом. У її основу була покладена ідея Аристотеля про виникнення зв'язків між уявленнями на основі подібності, контрасту та просторового або часового існування. Перші два закони описують внутрішні асоціації, третій – зовнішні.

Хьюго Мюнстерберг, один із основоположників індустріальної психології в Америці, використовував вільний асоціативний експеримент для визначення індивідуальних особливостей. На основі експерименту, що був проведений у Фрейбурзькій психологічній лабораторії, у статті „Дослідження вчення про асоціації” Люксембург описує та аналізує значні індивідуальні відмінності між 12 учасниками його досліді на основі класифікації асоціацій,

що отримані ним експериментально. При проведенні експерименту він склав список слів-стимулів, який містив 200 іменників, 100 прикметників і 100 дієслів. Із 4 досліджуваними повторювали ті ж досліди тричі протягом 3 місяців, внаслідок чого було отримано 9600 асоціацій. Всі отримані реакції розподілялись за частинами мови і за типом зв'язку (координації, субординації та суперординації). На основі переваги будь-якого з типів зв'язку Люксембург говорив про існування 3 типів психіки, які мають велике значення при дослідженні психології особистості.

Джеймс МакКін Кеттел, який створив тест розумових здібностей, у 1885 – 1889 рр. провів серію асоціативних експериментів. Експерименти проводились індивідуально з 6 досліджуваними, спеціалістами в області психології, а також колективні – з 500 досліджуваними у письмовій формі. Список слів-стимулів у груповому експерименті нараховував 20 одиниць, а при проведенні індивідуального асоціативного експерименту був збільшений до 500 одиниць, серед яких були абстрактні і конкретні іменники, займенники, дієслова та прикметники. На основі результатів групового експерименту Кеттел створив нормативні таблиці із 20 стимулів для тестування рівня розвитку інтелекту.

Німецький психіатр Еміль Крепелін використовував метод вільних асоціацій з метою встановлення часу протікання асоціативних процесів у психічно хворих людей. Вивчення асоціацій, отриманих від людей з порушеннями психіки, показало, що їх асоціації бідніші, стереотипніші та беззмістовні. Е. Крепелін також увів поняття „стійкість асоціації" і рекомендував встановити норму стійкості у нормальних людей. Крепелін вважав, що на основі нормативної стійкості можливо вимірювати даний показник і для патології.

Учень Крепеліна Г. Ашаффенбург проводив дослідження з нормальними людьми у звичайних умовах і з людьми, що знаходяться у незвичайному психофізіологічному стані. З людьми, що знаходились у звичайних умовах, проводив 3 серії експериментів: метод ланцюжкових

асоціацій, метод вільних асоціацій із фіксацією часу і без фіксації часу. Стимульний список складався із 600 односкладних і 4000 двоскладних слів. Для кожного типу експериментів списки слів повністю поповнювались. Односкладні стимули для експерименту виявились найбільш оптимальними. Отримані результати дозволили Ашаффенбургу зробити висновок, що необхідно вивчати відмінності у процесі впливу античних та акустичних стимульних слів на відповіді. Він також звернув увагу на вплив національності, епохи та суспільства на асоціації індивіда. Інша частина роботи Ашаффенбурга присвячена вивченню впливу втоми („втомленості“) на стан людей. Серію таких експериментів Ашаффенбург проводив 4 рази на рік. Під час першої серії досліджувані були ще достатньо активними, а втома поступово з'являється від серії до серії і досягає піку у четвертій. Він з'ясував, що під впливом втоми збільшується кількість беззмістовних відповідей, а також збільшується час асоціацій.

На початку XX ст. вільні асоціативні експерименти стають засобами для проникнення у підсвідомі шари психіки людини. Діагностика за допомогою асоціативних методик подібна з технікою гіпнозу, але під час асоціативної методики свідомість пацієнта не відключається силою. Від свідомості вимагається лише мовчання, а більш глибоким шарам психіки пропонується говорити. Як правило, отримувати чисті вільні асоціації не вдається. Зрозуміло, що у такому підході досліджувались завжди одиничні (індивідуальні) та патологічні реакції.

Психоаналітик Карл Юнг використовував метод вільних асоціацій для встановлення мотивації особистості. У Юнга тест проходив так: дослідник пропонував досліджуваному слова, одне за одним. Пацієнт повинен у відповідь на кожне слово сказати перше, що спаде на думку. При цьому фіксувався час реакції, зміна частоти дихання, електропровідність шкіри та інші параметри, які могли б говорити про емоційну реакцію досліджуваного. Якщо реакція на будь-яке зі слів вимагала багато часу, то це призводило до зміни ритму дихання, звідки Юнг робив висновок, що існували визначені

підсвідомі емоційні проблеми, пов'язані зі стимульним словом чи можливою реакцією [18, с.23].

Перше дослідження асоціацій в онтогенезі було використане німецьким психологом Т. Цигеном у кінці XIX ст. У його дослідженнях взяли участь 45 досліджуваних - хлопчики віком від 8 до 14 років – учні духовної школи. Одне із завдань, що він поставив учням, полягало в аналізі уявлень, які викликали у дітей певний стимул, та їх інтерпретації. Для всіх досліджуваних пропонувався список односкладних слів (1144 одиниці), розташованих в однаковому порядку. Всі експерименти за вільним асоціюванням проходили в індивідуальному порядку, зазвичай перед заняттями. Після відповідей у досліджуваних запитували, які образи виникали у них в голові, коли вони чули стимул. Для інтерпретації результатів експериментів Циген розробив особливу класифікацію асоціації. Результати експерименту дозволили йому зробити висновок, що діти не відрізняють одиничні асоціації від інших так природно, як дорослі. Кількість вербальних асоціацій у них була невелика (біля 20), але з віком вона збільшувалась. Дитячі асоціації були більш індивідуальними. Стереотипність реакції з віком також збільшувалась. Найціннішим у дослідженнях Цигена були протоколи експериментів, в яких містилась унікальна інформація про особливості дитячого асоціативного мислення [18, с. 24].

Важливу роль в історії відіграло дослідження лінгвіста А. Тумба та психолога К. Марбе, яке продемонструвало, що вербальна асоціація є не тільки психологічним, а й лінгвістичним явищем. Вони вважали, що вербальні асоціації є зв'язками не тільки між представленими мовами, але й між уявленнями елементів мови. На їхню думку, проблема утворення мовних аналогій, тісно пов'язана з асоціативними процесами. До завдання асоціативного експерименту входило встановити, чи спостерігається подібність між стимулом та відповідями за змістом і граматичними категоріями. В експерименті взяли участь 8 людей. Кожному із досліджуваних був запропонований список із 60 стимулами, що включали 10

іменників на позначення осіб сім'ї (батько, син, дочка і т.д.), 10 прикметників, 10 займенників, 10 прислівників часу і 10 просторових прислівників, а також 10 числівників. Результати експерименту показали, що у більшості випадків ж досліджувані реагували на стимул тією ж частиною мови, до якої належав стимул: на іменники – іменниками, на прикметники – прикметником і т.д. Під час експерименту підраховувалась і частота реакції. Тумб і Марбе встановили функціональну залежність між частотою відповідей і продовжністю моментного періоду. І чим частіше зустрічалася відповідь, тим менший час асоціації, тобто, час асоціації став функцією частоти відповіді. Згодом це положення увійшло у лінгвістичний опис під назвою закон Марбе. Таким чином, дослідження Тумба та Марбе показало, що існують індивідуальні відмінності між дослідженими у реакціях та у граматичному співпаданні категорій стимулу і реакції, а також у загальності відповідей.

Із аналізованих досліджень бачимо, що усі дослідження вільних асоціацій охоплювали малу кількість досліджуваних і проводились здебільшого в індивідуальній формі. Часто дослідники проводились їх і над собою (Гальтон), і над своїми колегами – психологами (М. Траутшольдт). У такому разі ми безпосередньо маємо справу із „заангажованістю" відповідей: досліджувані знають, з якою метою проводяться експерименти і для чого це потрібно.

На думку К.Горошко, такий експеримент важко назвати чистим [18, с.25]. Часто асоціації досліджуваних за допомогою запитань скеровувались у правильне русло (досліди Цигена з хлопчиками). Список стимульних слів складався у більшості випадків із однієї частини мови, лише Мюнстерберг, Марбе та Кеттел використовували різні частини мови. Для всіх учасників експерименту пропонувався один і той же список слів (окрім експериментів Ашаффенбурга).

Асоціативні експерименти, що проводились у XIX ст. та на початку XX ст. дозволили зробити узагальнення:

1. Метою асоціативних експериментів було з'ясування загальних закономірностей асоціативного процесу і залишилось завдання знайти оптимальну процедуру для його проведення. Експериментатори намагались з'ясувати, за якими параметрами реакції досліджуваних будуть відрізнятися. Потрібно* зазначити, що однією із найбільш слабких сторін вільного асоціативного експерименту було зниження його валідності. У розробці класифікаційних принципів були відсутні чіткі критерії належності реакції до певного виду. Спостерігалось змішування логічних, лінгвістичних і психологічних класифікаційних основ.
2. Одним із контрольних параметрів в експериментах був час реакції. Було встановлено, що він залежить і від індивіда, і від граматичного класу самого стимульного слова, а також його „особистішого емоційного вигляду (афективної значимості)" (експерименти Юнга та Лурії). Подовжені реакції вважались показником емоційного конфлікту, що пов'язаний зі стимулом. Також на подовженість часу реакції впливав і психофізіологічний стан досліджуваного, наприклад втома (експерименти Ашаффенбурга). Важливе значення також мало відкриття тимчасового зв'язку за допомогою частоти відповіді і часу реакції (закон Марбе).
3. У цей час була поставлена проблема зв'язку між асоціативною поведінкою досліджуваних та їх індивідуальними психофізіологічними характеристиками (вік, надзвичайний психофізіологічний стан (душевна хвороба, втома), належність до певної соціальної групи (вплив мови, національності, епохи, середовища)). З'ясувалось, що на асоціації можуть впливати як умови експерименту (його учасники та умови проведення), так і слова-стимули, що викликають певні граматичні реакції (експеримент Тумба і Марбе) [18, с. 26].

Звідси стає зрозумілим, що вже у кінці XIX ст. на початку XX ст. закладаються основи для розвитку асоціативного експерименту як

психодіагностичної методики дослідження особистості. Були закладені основи проведення вільного асоціативного експерименту, розроблений апарат аналізу, і встановлені фактори, які можуть впливати на протікання даного процесу.

Проте одним із основних недоліків у цей період стало те, що у ході інтерпретації результатів експерименту ідеї класичного асоціанізму механічного переносились на трактування явища асоціативного зв'язку, що відбувалось виключно перенесенням за подібністю минулого досвіду реагуючого [18, с. 26].

О.О. Залевська, розглядаючи історію застосування асоціативного експерименту у психолінгвістиці, виділяє 4 періоди його розвитку:

1. Перший період відносимо до 1879 – 1910, починаючи із досліджень Гальтона і до виникнення Кент-Гозанівського списку перших асоціативних норм у 1910.
2. Другий період закінчується приблизно 1954р. Він характеризується впливом ідей біхевіористичної психології (зв'язок внутрішньої асоціативної пари зводиться до власне механічного зв'язку між стимулом та реакцією) та прагматичною спрямованістю. До сфери дії вільного асоціативного експерименту увійшли завдання патопсихології, психіатрії, криміналістики, пов'язані з вивченням інтелекту, стану емоційної напруги.
3. Третій період асоціативних досліджень пов'язаний із мовленнєвими здібностями.

У другій половині XX ст. вчення про асоціації набуло іншого вигляду. Цьому сприяли: поява і розвиток структуралізму та багатостороннього лінгвістичного опису значної кількості національних мов і мов, що зустрічаються нечасто; виявлення інтересу до національної культурної специфіки мовних фактів, виникнення нових наукових дисциплін (психолінгвістичної семіотики, культурології та ін.). Інша спрямованість

асоціативних досліджень була також зумовлена цілим сектором причин теоретичного характеру, пов'язаних зі зміною деяких поглядів та установок на процеси формування та функціонування мислення. Суттєвим поштовхом до розробки асоціативної проблематики були практичні потреби як психології, так і лінгвістики: практика психоаналізу, потреби психіатрії, розробка нових методів викладання іноземних мов, вивчення процесів виникнення і відтворення мовлення, інтерес до аналізу мовленнєвої свідомості і побудови моделей картин світу, представників різних культур та соціальних груп.

Вивчення асоціацій у XX ст. розвивалось у 2 напрямках:

- 1) проведення масових асоціативних експериментів та вивчення зібраних за їх допомогою асоціативних норм чи асоціативних полів.

Вважається, що асоціативні норми отримуємо у результаті вільного асоціативного експерименту. Як правило, при цьому фіксується тільки перша реакція на стимул. Асоціативним полем слова є сукупність асоціатів на слово-стимул. Асоціативне поле має ядро (найбільш часті реакції) та периферію (одиночні реакції). Розрізняють індивідуальне поле та колективне. Колективне асоціативне поле, виявлене під час проведення експерименту, як правило називають асоціативною нормою. Сам термін „асоціативне поле” був введений у лінгвістику Шарлем Баллі. Якщо ж ввести часовий фактор у розгляд та аналіз поняття асоціативного поля, то в силу його спонтанності даний фактор дорівнює нулю. Саме з цієї причини, вважає Ю.М. Караулов, асоціативне поле максимально наближене до відновлення деяких образів і структур мислення.

- 2) розробка та апробація індивідуальних асоціативних експериментів, пов'язаних із з'ясуванням певних фактів із життя досліджуваного, наприклад, стану афекту та особливостей особистісного асоціативної поведінки стала відбуватись в іншому руслі.

У цей період почала створюватись методологічна психолінгвістична база для опису процесів асоціювання та теоретичних основ асоціативного

напрямку у психолінгвістиці.

Першим, хто почав досліджувати психологічний аспект значення слова, був О.О. Потебня. Він вважав, що слово являє собою нечіткий зв'язок звукової оболонки із закріпленим за ним значенням як узагальненим відображенням об'єктивної дійсності. Це є достатньо динамічне утворення, у якому знаходиться уявлення (внутрішня форма) як ознака, котра лежить в основі знаку як спосіб означення. Внутрішня форма є відношенням думки до пізнання [18, с. 34].

Вивчення асоціативного значення слова стало одним із популярних і має більш як тридцятилітню історію. Фундаментальною у цьому напрямку стала праця Джеймса Діза „Структура асоціації у мові та мисленні". У даній роботі Діз теоретично узагальнив досвід експериментальних досліджень асоціативного значення слова. У вступі до своєї роботи Діз пише, що під час вивчення асоціацій психологи йдуть неправильним шляхом, а саме: їх цікавить „що йде за чим?". Запитання повинно було б бути таким: „Як асоціативні ряди відображають структурні моделі відношень між поняттями?". Далі, під впливом ідей У. Боусфільда, Діз переглянув традиційне трактування асоціації. Він став більше виокремлювати взаємозв'язок та структурованість асоціації, тобто, від аналізу вертикального зросту він перейшов до характеристики горизонтального.

Діз вперше експериментально встановив та описав семантичні та асоціативні характеристики слова. Об'єктом вивчення Дж. Діза стали „сіті" асоційованих слів, а не окремі реакції на слово. Найбільш часті реакції на першому етапі вільного асоціативного експерименту були немов стимулами для другого етапу експерименту. Так, Дж. Діз вводить поняття власного асоціативного значення, розуміючи набір слів як реакції на даний стимул [18, с. 36 – 37]. Важливі вимоги, висунуті Дж. Дізом до дистрибутивного аналізу, є оптимальними характеристиками асоціативного значення слова:

- 1) обмеженість числа асоціації отриманих відповідями;
- 2) мінімальність впливу контексту.

Ідеї Діза про структурованість лексикону продовжував розвивати Г. Полліо. Основною метою його робіт було виявити специфіку семантичної структури, яка забезпечує основу стратегії асоціативної поведінки людини. Г. Полліо встановив:

- ступінь абстрактності слова-стимула та його конотативне значення впливають на розмір ієрархії асоціативної реакції;
- отримані від окремих індивідів продовжені асоціативні реакції дозволяють встановити період продукованих вільних асоціацій;
- семантична відстань між певної кількістю одиниць, отриманих за період швидкого відтворення реакції, буде меншою від семантичної відстані і такою ж кількістю, отриманих за довший проміжок часу;
- існує тісний внутрішньо-груповий зв'язок між одиницями певної послідовності реакції з короткими математичними періодами послідовності реакції, математичний період яких довший.

Дані Полліо також показали, що реальні зміни у швидкості відтворення продовжених реакцій співвідносяться із межами асоціативних груп. Ці групи мають різні характеристики в залежності від швидкості, з якою вони відтворюються.

Багаторічні та широкомаштабні експерименти у галузі досліджень процесів формування опорних елементів тексту привели О.О.Залевську та групу її співробітників до гіпотези: „асоціативне поле значення слова побудоване так, щоб забезпечити перетинання смислових просторів не тільки на рівні актуально ідентифікованої частини поля, але й також на рівні зон перспективного розвитку, які визначають межі залучення додаткової інформації" [25, с. 107].

У дослідженнях психологів з опорою на асоціативні експерименти різних видів було встановлено, що між двома будь-якими словами може бути реалізований асоціативний зв'язок через малу кількість (у середньому три) асоціативних кроки за допомогою таких стратегій, як перехід від одного поняття до іншого через верхні або нижні рівні ієрархії, перехід у межах

співпадання рівнів. Будучи пов'язаними, слова володіють різною асоціативною силою. Мінімальне число зв'язків мають слова, які становлять особливе значення для людини як особистості. Слова з максимальною асоціативною силою складають незначну частину від загальної кількості слів, вони об'єднані у зв'язаний ланцюжок, елементи якого віддають до 20-40 % своїх зв'язків на вузли цього ж ланцюжка. Таким чином, із внутрішньої загальної асоціативної структури виділяється „ядро", навколо якого з'являються інші асоціації. В асоціативному ланцюжку також виділяються закриті контури і незакриті ланцюжки – „промені". Підкреслюючи, що ступінь загальності впорядкованих елементів є одним із вагомих факторів організації асоціативного поля, дослідники складають математичні моделі таких полів.

У теорії організації лексикону О.П. Клименка слова поєднуються у невеликі семантичні групи. Далі ці групи об'єднуються у більші -семантичні мікросистеми. Мікросистеми організують тематичні групи, які об'єднують слова, що відносяться до певної предметної сфери. Взагалі, проблема вивчення лексикону у психолінгвістиці має давню традицію. У 60 – 70 рр. XX ст. внутрішній лексикон розглядався як список слів довготривалої пам'яті слова в залежності від очевидних асоціацій.

Згодом виникає уявлення про лексикон як складну структуру з багатьма зв'язаними одиницями. Експерименти з дослідження взаємодії процесів утворення і відтворення висловлювань та асоціювання дозволили говорити про існування певного зв'язку між особливостями розгорнутих висловлювань та характеристиками асоціативних структур [5, с. 18]. Вважають, що асоціативні структури можуть бути основою для побудови висловлювань. Асоціативна структура і „стимул-реакція" адекватна глибинній семантичній структурі представлення ситуації у свідомості людини, яка говорить. Вона також відіграє роль смислового опорного пункту у висловлюванні і передає ту ж цілісність, що і повний розгорнутий текст [18, с. 48].

Мають місце у психолінгвістиці і порівняльні асоціативні дослідження. Найбільш інтенсивно вони почали розвиватися ще з 50-х років минулого століття. В. Гассел та О. Мезек порівнювали найбільш часті відповіді, отримані від німецьких, французьких, американських студентів за стимульним списком слів, використовуваному в експерименті Кент – Розанова. У 1961 р. М.Р. Розенцвейг вивчав асоціативні норми, отримані від американців, німців, французів за таким же списком стимульних слів. Дані двох досліджень дали змогу побачити, що майже половина реакцій співпадали за змістом у всіх мовних парах, однак середня частота одиничних реакцій суттєво була вищою в американців [18, с. 96].

Отже, у розвитку вільного асоціативного експерименту умовно було виділено 5 етапів [18, с. 152]:

1. Етап становлення вільного асоціативного експерименту як методу наукового пізнання (1879 – 1910).
2. Етап, пов'язаний із появою поняття „асоціативна норма" і виникненням перших асоціативних норм (1910-1954).
3. Психолінгвістичний етап (50 – поч. 70 рр. XX ст.). З'являється нова дисципліна - психолінгвістика.
4. „Діяльнісний етап" (70 – 80рр. XX ст.). Закладається методологічна психолінгвістична база для опису процесів асоціювання та теоретичних основ асоціативного напрямку у психолінгвістиці.
5. Виникнення асоціативної лінгвістики (з 80 рр. XX ст.).

1.2. Вільний асоціативний експеримент у сучасних наукових дослідженнях

Вивчення робіт за останні 30 – 40 років та їх теоретичне узагальнення дозволили виокремити ряд напрямків, за якими розвивались і розвиваються дослідження у галузі асоціацій сьогодні:

- 1) вивчення асоціативного значення слова;
- 2) вимірювання семантичної близькості між словами і міри входження

даних слів в одне семантичної поле;

- 3) дослідження асоціативної пам'яті та організації внутрішнього лексикону людини;
- 4) дослідження асоціативного процесу у зв'язку з утворенням і відтворенням мовлення;
- 5) вивчення впливу різноманітних факторів на асоціативну поведінку досліджуваних (професійні характеристики, вік, стать) і у тому числі робіт на асоціативному матеріалі онтогенезу;
- 6) вивчення особливостей перебігу асоціативного процесу в умовах білінгвізму та трилінгвізму і додаток отриманих результатів до методологічної сфери викладання іноземної мови;
- 7) використання асоціативних методик у пато- та психодіагностиці під час вивчення паталогічних психологічних станів функціональної асиметрії мозку (ФАМ), афективних станів;
- 8) асоціативна лексикографія;
- 9) асоціативна граматики і дослідження асоціативно-вербальної мережі;
- 10) дослідження зовнішніх образів мовленнєвої свідомості у межах теорії міжкультурного спілкування.

Ми можемо бачити з названих напрямків, що інколи асоціативний експеримент виступає єдиним інструментом дослідження, а в інших випадках використовується з іншими експериментами для перевірки певних наукових гіпотез і теорій.

Коли ж подивимося на асоціативний експеримент з практичної точки зору, то побачимо, що він використовується у психодіагностиці, при вивченні афазій, змінених станів свідомості, у методиці викладання іноземних мов.

В цілому, у дослідженнях вербальних асоціацій виділяють 2 підходи:

- лексико центричний;
- текстоцентричний [52, с. 87].

У лексикоцентричному підході розглядаються пари слів, отримані під

час проведення вільного асоціативного експерименту, основна увага звертається до ядра асоціативного поля (найчастішим реакціям). В одному підході слово розглядається як основа одиниця лексикону.

Представники другого підходу говорять, що потрібно відмовитись від розгляду слова як основної одиниці лексикону, і вважають стратегію побудови „тексту” вербальних асоціацій одним із різновидів стратегії побудови цілого тексту. Такий підхід будується на виділенні так званих „текстів-примітивів” як основних структур. Вони є будівельним матеріалом для побудови розгорнутих текстів. Тоді стратегія побудови тексту вербальних асоціацій розглядається як один з різновидів стратегії побудови тексту-примітиву взагалі. Вважається, що слова-реакції насправді являють собою не тільки власне слова-тексти, але й фрагменти словосполучень-текстів і набір ключових слів-текстів. У межах такого підходу асоціативне поле розглядається не просто як сукупність всіх слів-реакцій (або фрагментів таких текстів), які так чи інакше вступають у парадигматичні відношення зі словами-стимулами, будучи своєрідною перифразою (частіше розгорнутою) до даного слова-стимулу [67, с. 144]. Вважається також, що в асоціативному експерименті усі зв'язки мають єдину текстову природу, за якою стоїть структура реальності [18, с. 30].

Важлива роль асоціювання і у процесі розуміння текстів. Нормативні асоціації забезпечують семантичний зв'язок, а отже – і розуміння текстів (особливо художніх); індивідуальні ж асоціації дозволяють відкрити нові. Звідси висновок, що взаєморозуміння людей можливе лише тільки тоді, коли вони володіють нормами асоціювання [5, с. 22].

На основі аналізу асоціативних полів і механізмів асоціювання відбувається не тільки дослідження внутрішнього лексикону людини та вивчаються механізми виникнення та сприйняття мовлення, але й „базуються” праці з вивчення структури пам'яті. Вважається, що індивідуальна пам'ять - це сховище асоціацій, а їх виникнення і руйнування лежить в основі процесів навчання [18, с. 49]. Модель асоціативної структури

пам'яті розглядала О.О. Залевська, яка, досліджуючи асоціативні структури пам'яті, встановила функціональну та лінійну залежність між інформаційним станом нового іноземного слова та об'ємом пам'яті тих, хто навчається. Одним із факторів, що впливає на запам'ятовування, є здібність іноземного слова чи його компонентів співвідноситись зі словами, що раніше засвоювалися, тобто можливість включення слова в асоціації різних типів. Тому у методології оволодіння іноземними мовами метод вільних асоціацій використовується для дослідження особливостей запам'ятовування іноземних слів та виявлення шляхів пошуку їх у пам'яті.

Необхідність використання вільного асоціативного експерименту як дослідного методу під час вивчення монологізму, білінгвізму та у викладанні другої мови спочатку виникла у зв'язку з розробкою проблеми методичної типології лексики та спробами кількісно виміряти ступінь труднощів нового іноземного слова у процесі його сприйняття.

Асоціативні процеси допомагають встановити і той факт, що характер та інтенсивність взаємодії мов у процесі вивчення залежать і від рівня володіння другою мовою.

У працях Н.Т. Подражанської за допомогою вільного асоціативного експерименту досліджуються питання словотворення в умовах навчального білінгвізму. Результат аналізу зворотніх асоціативних зв'язків в англійській мові показав, що значна частина словотвірних реакцій зменшується від ядра лексикону до периферії і мінімальною асоціативною силою володіють слова, які належать до першого шару ядра лексикону [59, с. 134]. Практичним результатом таких досліджень стало створення спеціального виду вправ, в основі яких лежить застосування асоціативного методу, що виконує і контрольну і навчальну функцію [18, с. 55].

Вільний асоціативний експеримент використовується і в процесі дослідження семантики слова. Найбільше досліджень у цій галузі зроблено Тверською психолінгвістичною школою.

У праці М.Л. Коритної та М.М. Нечаєвої основна увага приділяється

проблемі зв'язку слів в індивідуальній свідомості. Основний висновок: слова, пов'язані за принципом „і/чи", викликають один одного частіше всього. Слово включається носієм мови у контекст на основі принципів, які утворюють певну структуру. Слово для носія мови існує як єдність всіх зв'язків, які взаємно перетинаються і за допомогою яких відбувається перехід на індивідуальну картину світу, що забезпечує взаєморозуміння у процесі спілкування. При цьому вільний асоціативний експеримент є тим інструментом, який допомагає подивитися на невеликій зріз „асоціативного компоненту" справжнього і невербального значення, яке зберігається „за сімома печатками" і дістатися до якого сам індивід інколи не може. Пошук закінчується раніше, і ми отримуємо у вербальному вираженні саме цей „відрізок" значення [38, с. 100].

Т.М. Рогожнікова вважає, що один із способів „проникнення" у психіку людини лежить через вивчення асоціації [65, с. 29]. У зв'язку з цим проблема взаємовідношення категорії часу та асоціації виходить на перший план. Час вимірюється асоціаціями, які стають найважливішою основою життя людини. Т.М. Рогожнікова вивчає асоціативні процеси у парадигмі „асоціативний світ слова" (АСС) – „асоціативний світ тексту" (АСТ) – асоціативний шторм. У її концепції АСС являє собою динамічну і незамкнену систему. Основна властивість даної системи – здібність відкидати і приймати все можливе ототожнення слова – контекстне і неконтекстне, часове (вікові групи) і просторове (горизонтальні диференціації предметів і явищ оточуючого світу і вертикальні підйоми абстракцій та узагальнень). Процес асоціювання є процесом „заповнення" вільного простору, процесом „затоплення" вільних зон у міру „збільшення" свідомості. Завжди може бути момент, коли хвилі будуть знаходити і розбиватися одна об одну. Авторка гадає, що „находячи одна на одну, асоціативні хвилі збільшують енергію своїх зв'язків". Звідси логічно розглядати асоціативний експеримент як асоціативний шторм, під час якого виникає накопичення енергії для роботи „рефлекторного психічного

центру", і цією енергією можливо керувати [65, с. 32].

Метод асоціацій використовується і при вивченні явищ синонімії та антонімії. Саме застосування асоціативних методик дозволяє виявити суб'єктивні синоніми та антоніми, що не фіксуються звичайними лінгвістичними словниками. Теоретичний результат, отриманий у процесі дослідження мов, дозволив стверджувати, що у свідомості людини є певна система понять, які зберігаються парами і визначаються одне через інше [48, с. 79].

Для вивчення особливостей дитячої асоціативної поведінки теж використовується метод асоціацій (Вереснева, Расіна, Кожухова, Уфимцева). На асоціативному матеріалі онтогенезу, на думку Н.О. Гасиці, визначати сутність асоціативного зв'язку простіше, оскільки механізми асоціювання дітей більш прозорі [15, с. 62].

У працях Н.І. Вересневої проводиться порівняльний аналіз асоціативних картин світу дорослого та дитячого. Аналіз даних виявив відмінності у пріоритетності понять у дітей та дорослих і допоміг автору зробити висновок:

- 1) більшість понять дорослого дитина вже засвоїла до 10 років;
- 2) у дітей існує багато специфічних понять, які характерні тільки дитячій картині світу – гра, грати, школа та ін.;
- 3) за одним і тим словом у дорослих та дітей ховається різний зміст;
- 4) дитяча асоціативна поведінка відрізняється більшою ситуативністю [4, с. 171].

Предметом дослідження Т.В. Соколової став асоціативний словник дитини як специфічний смисловий простір, що показує, на думку автора, формування загальної (енциклопедичної) та мовленнєвої (семантичної і граматичної) компетенції дитини 3 – 6 років. У межах цієї роботи складена база даних дитячої асоціативної поведінки. Т.В. Соколова описала механізми асоціювання та асоціації розподілу („сукупність реакції на отриманий вербальний стимул, що означає даний предмет“) [70, с. 45].

Потрібно зазначити, що проблема віку або ж його вплив на асоціації досліджується за допомогою вільного асоціативного експерименту або ж у дитинстві, або ж у студентські роки. Вивченням асоціацій, отриманих від людей зрілого віку, дослідники майже не займаються. Виняток складає праця Т.М. Рогожнікової, присвячена особливостям вербальної асоціативної поведінки людей похилого віку. Одним із головних результатів експерименту автор вважає доведення факту, що психологічна структура слова змінюється протягом всього життя і говорити про „стале" значення можна досить умовно [63, с. 109].

Е.А. Саліхова доповнює концепцію ідей Рогожнікової про побудову психологічного значення слова у вигляді психометричної піраміди, акцентуючи увагу на тому, що:

- з віком змінюється кількісно-якісні наповнення асоціативних полів через подальше „освоєння" оточуючого світу, при цьому у старшому віці присутній процес узагальнення, що веде до виникнення протопонять, а згодом – понять;
- розвиток психологічної структури слова відбувається через участь і взаємодію психофізіологічних функцій та дію таких процесів, як аналіз, синтез, класифікація та порівняння;
- побудова психологічної структури асоціативного поля являє „горизонтально-вертикальне" утворення, де горизонтальний напрямок – динамічне схемне утворення, що включає результати засвоєння (освоєння, сприйняття, усвідомлення і розуміння слів, які виявляються у способах його ідентифікації. Вертикальний зріз слугує для фіксації процесу перегруповання основи для семантичного зв'язку. Внаслідок цього відбувається постійне поповнення і розвиток лексикону людини [66, с. 171].

Існує група порівняльних асоціативних досліджень, які присвячені встановленню специфічних для носіїв різних мов і культур особливостей асоціативної поведінки (наприклад, експерименти Салаї та колег) [18, с. 96].

Важливий стан міжмовних порівняльних досліджень розпочався у середині 90-х років XX ст. Основна увага у цей період приділяється якісному аналізу асоціативних полів, отриманих від представників різних культурних етносів з метою виявлення етнокультурної специфіки їх мовної свідомості.

Одне із останніх досліджень у цій галузі, проведене Н.В. Уфимцевою, присвячене етнокультурній специфіці слов'янської мовної свідомості. Робота була проведена на основі „Слов'янського асоціативного словника”, який містить 112 асоціативних полів з кожної мови (російської, української, білоруської, болгарської мов). Результати дослідження дозволили Н.В. Уфимцевій зробити висновок, що існує певна подібність в образі світу 4 слов'янських народів, але це не передбачає певного співпадання. Швидше проходить „співпадання системи етнічних констант, що природньо впливає із спільності утворення, історії та віросповідання”.

Одним із старіших напрямків досліджень - використання методу вільних асоціацій у психодіагностиці, психології та психіатрії як інструменту дослідження певних психічних процесів. Вважається, що вербальні асоціації підкоряються таким самим законам, що і всі асоціативні зв'язки людської психіки [52, с. 33].

З часів К.Г. Юнга і до сьогодні відоме використання асоціативної методики як засобу психоаналізу для виявлення прихованих слідів афектів. Асоціації дають можливість подивитися на глибокі рівні психіки, вони немов би можуть зняти їх блокування і вивести афективну ситуацію на свідомий рівень. У праці Леонтьєва „Досвід структурного аналізу ланцюжкових асоціативних рядів” вивчається вплив стану афекту на характер протікання потоку вільних асоціацій [18, с. 124].

Застосування асоціативного експерименту у психотерапії дозволяє виявити деякі порушення типів мислення. Цей метод також корисний і при вивченні афазії [18, с. 124].

Вільний асоціативний експеримент використовується і при дослідженні мовлення людей, які мають афотичні порушення. Було виявлено, що для

асоціативної поведінки афатипів характерне те, що вони часто намагаються дати визначення, інтерпретацію почутого чи побаченому стимулу, наприклад, „Стіл – не тарілка, а що це може бути?" [41, с. 94]. На основі експериментальних даних встановлено, що у таких хворих порушена смислова структура слова, але елементи співвідносних у голові об'єктів осмислено поєднуються, при цьому асоціативні зв'язки, звичні для людини в нормі, зберігаються, тому що всі отримані асоціації – це реально існуючі слова, і логічна співвіднесеність вербального матеріалу із дійсністю не порушується [18, с. 125].

Цікаве використання методики вільних асоціацій під час вивчення функціональної асиметрії мозку [18, с. 128]. Результати, отримані за допомогою таких методик, використовуються як психолінгвістичні показники індикаторів нервово-психічного стану людини у стані довготривалої самотності.

Метод вільних асоціацій застосовується і при вивченні стану жінки у період останнього триместру вагітності. Досліджувались основні якості матері та уявлення майбутніх матерів про свою дитину. За допомогою вільного асоціативного експерименту були виділені посилення основних якостей матері та їх зв'язок із соціопсихологічними характеристиками жінки.

Практична сфера застосування методики вільних асоціацій у кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. розширюється і її актуальність збільшується у наш час. Асоціативні норми стали застосовуватись для вивчення визначених меж знання з різною метою: політичною, культурологічною, соціологічною та ін.

Наприклад, Л.І. Батурина за допомогою вільного асоціативного експерименту з'ясувала відношення споживачів до реклами. Тендерний аналіз асоціативних даних показав, що жінки ставляться до реклами когнітивно-прагматично. Для них є важливим джерело інформації, її зовнішні якісні характеристики. Для чоловіків – зовнішні негативні характеристики та внутрішнє наповнення [3, с. 90].

Але, все ж таки, вільний асоціативний експеримент використовується

найбільше у суміжних галузях знання про мову – етнолінгвістиці, психолінгвістиці, соціопсихолінгвістиці та семіотиці. У центрі уваги цих суміжних дисциплін один об'єкт – мова, її природа, структура, функції, мовлення, його природа і механізми, співвідношення мови і мовлення, мови і суспільства.

На сучасному етапі увагу лінгвістів привертають міжмовні і міжкультурні зіставлення, (на основі вільного асоціативного експерименту) оскільки у мові найбільш повно представлений внутрішній світ людини, а саме його когнітивна сфера. В останні десятиріччя завдяки зусиллям українських мовознавців стали з'являтися дослідження, присвячені контрастному вивченню систем близькоспоріднених мов. Ці дослідження будуються на компонентному аналізі, але він не позбавлений недоліків, оскільки після опису семантики у термінах сем є залишок, який описати за допомогою сем неможливо. Йдеться про фон слова, національні асоціації, пов'язані з тим чи іншим словом: „Найкраще цей своєрідний ореол слова розкривається шляхом психолінгвістичних експериментів (вільного і цілеспрямованого). Парадигматичні й синтагматичні реакції мови виявляють той семантичний ореол слова, який не фіксується у лексикографічних працях і засвідчують реальне функціонування слова у певному соціумі”.

О.О. Залевська визначає, що зацікавленість міжмовним зіставленням асоціативної реакції і зумовлена цим необхідність отримання відповідних експериментальних матеріалів були викликані потребою перевірити низку гіпотез американських психологів і психолінгвістів відносно мовленнєвої (вербальної) поведінки.

Асоціативний експеримент дає багатий матеріал для міжкультурних досліджень, дозволяє виявити як загальнолюдські характеристики вільних асоціацій, так і специфіку зв'язків між словами в умовах різних культур. У таких дослідженнях важлива не новизна відкриття, а сам факт відповідності результатів асоціативного експерименту загальновідомим культурним традиціям того чи іншого народу [69, с. 46].

Отже, вільний асоціативний експеримент має велике значення в усіх галузях науки сьогодення. Проте, найбільше він використовується у суміжних напрямках знання про мову – етнолінгвістиці, психолінгвістиці, соціопсихолінгвістиці та семіотиці.

Розділ 2. Асоціативні поля й асоціативні значення слів суспільно-політичної лексики

2.1. Проблеми дослідження суспільно-політичної лексики

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін розглянута ще недостатньо. Вивчення семантичних процесів, що виникають у цій групі лексики, завжди актуальне, тому що аналіз закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова. Дослідження такої активної категорії, як суспільно-політична лексика, сприяє розумінню мовних явищ, зумовлених еволюцією семантики лексичних одиниць в українській мові

Суспільно-політична термінологія української мови характеризується певними особливостями, що викликані суто лінгвістичними факторами і які відрізняють її від наукової і технічної термінологічної лексики. Їй не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах. Участь широких мас народу в політичному житті країни, у громадській діяльності сприяє тому, що багато суспільно-політичних термінів поступово входить до складу загальноновживаної лексики. Власне, між цими двома лексичними групами визначити певну чітку межу, що їх розділяє, дуже важко, а то й зовсім неможливо [13].

Досліджувана лексика в нашій роботі є обширом номінацій, які вербалізують світ понять зі сфери світоглядних, ідеологічних, політичних знань актуальних для суспільства.

Такий широкий, різноманітний світ понять і відповідних ним лексичних номінацій, які включають термінологічну, термінологізовану й так звану фонову лексику зі словника в цілому, є багатоаспектним об'єктом вивчення для лінгвістів. Можна визначити такі два основні аспекти: дискурсний і внутрішньо-лінгвістичний [60].

Дискурсний аналіз генералізується вимогою екстралінгвістичною: досліджувати мовні одиниці за межами узуального вжитку, тобто у структурі текстових масивів, які відображають вибір, тлумачення цих одиниць з погляду позамовних знань, наприклад, для суспільно-політичної лексики знань про актуалізовані для даної історичної доби, народу концепти соціології, ідеології, політики.

Власне лінгвістичний аналіз зумовлюється вимогою досліджувати й описувати лексику як підсистему, яка має свій рух на дискретному рівні: склад, структура номінацій, розширення їхніх семантичних парадигм, синонімічна взаємодія, метафоризація, неологізми, частота вживання, узуальність вибору [37].

На сьогоднішній день суспільно-політична лексика зазнає значних змін. Розширюється коло її користувачів, формується нова політична мова. Суспільно-політична лексика привертала увагу мовознавців з перших післяреволюційних років, вона викликає підвищений інтерес і зараз. На даному етапі розвитку мовознавства виникла необхідність такого опису суспільно-політичної лексики, який дозволив би виявити її структурні особливості та динамічний потенціал. У суспільно-політичній лексиці виражаються представленні мовою способи вираження суспільно-політичних відносин.

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Проблемами дослідження поняття “суспільно-політична лексика” займалися такі відомі мовознавці як: С.Г. Капралова, В.Г. Костомаров, Т.Б. Крючкова, В.М. Лейчик, Л.А. Мурадова, І.Ф. Протченко.

У лінгвістичній літературі існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Найбільш розгорнуте визначення суспільно-політичної лексики дає І.Ф. Протченко, який тлумачить дану лексику як „частину словника, яку складають назви явищ та понять зі сфери суспільно-політичного життя, тобто зі сфери політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської” [66, с. 229].

І.В. Холявко пропонує розширене та узагальнене визначення („суспільно-політична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму”) і вважає доцільним при віднесенні слова до суспільно-політичної лексики враховувати такі критерії:

- наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках;
- наявність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках;
- частотність використання, функціональне навантаження лексеми (при відповідній поняттєвій співвіднесеності);
- урахування контекстуальних значень мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників, а також характеру їхніх суспільно-політичних ілюстрацій [37, с.321].

Деякі мовознавці під суспільно-політичною лексикою розуміють більш широке коло лексем, включаючи до її складу всі слова суспільно-політичних текстів. Так, на думку В.М. Лейчика до суспільно-політичної лексики відносяться терміни суспільних та політичних наук, професіоналізми та загальнолітературні слова й вислови, номенклатурні одиниці, власні назви. За

умов такого підходу межі суспільно-політичної лексики стають надто розмитими, а її склад надто неоднорідним, що унеможлиблює виявлення тих чи інших спільних ознак, які характеризують всю цю групу в цілому [27, с. 23].

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що суспільно-політична лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється новими одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається не лише за рахунок появи нових слів відповідного змісту

2.2. Організація та методика проведення вільного асоціативного експерименту

Будь-яке лексико-семантичне дослідження не може бути успішним, якщо не зібрано відповідного лексичного матеріалу.

Потрібно зазначити, що у відомій нам літературі практично не зустрічаємо вказівок на те, щоб автори приділяли потрібну увагу цьому питанню. Отже, процедура відбору матеріалу частіше всього зводиться до: „Для дослідження були відібрані дієслова...”, „...були розглянуті назви домашніх тварин в англійській мові” [80, с. 19]. Очевидно, що у більшості випадків автори мають власну думку щодо того, скільки саме і яких слів потрібно вивчати.

Існують різні джерела відбору матеріалу відповідної лексичної групи, з яких було використано наступні:

1. Словники. Вважається, що у словники потрапляють, у першу чергу, загальновживані слова; у такому випадку словник економічних термінів або ж тлумачний словник має потрібну нам економічну лексику.

2. Експеримент. Це опитування носіїв мови з метою виявлення активного словника. Саме поняття „активний словник” пропонує оцінку ступеня володіння відповідними словами, яку легко отримати саме шляхом вивчення поведінки „середнього” носія мови. Також експеримент можна проводити з носіями таких мов, для яких інші способи отримання мовної

інформації не підходять. Не можна також і не враховувати такий фактор, як „ціна дослідження": Проведення експерименту простіше, ніж детальний аналіз словників, а тим більше великої кількості текстів. Якщо експеримент організований належним чином і опитується достатньо велика група інформантів, то отримання „активного словника" практично гарантоване [11, с. 10 – 11].

Л.В. Щерба, який обґрунтував необхідність лінгвістичного експерименту, показав доцільність звернення до інтуїції носіїв мови, а також наголосив на важливості розуміння того, що навіть окремий носій мови не може не відображати у своїй лінгвістичній свідомості істотні риси загальномовної системи. [81, с. 31].

Г. Гійом відзначав, що розуміння істини здійснюється не тільки розумом, а й серцем, а тому треба, щоб саме на знання серця й інстинкту спирався розум і на їх основі відтворював мовлення [16, с. 23 – 24].

Опитування інформантів дозволяє отримати важливі відомості про „приховані" умови використання, альтернативні залежності від контексту й особливості сприйняття.

У нашій роботі список стимульних слів було отримано під час письмового опитування. Так, групі людей різного віку (від 14 до 65 років) та різної сфери діяльності було запропоновано зафіксувати суспільно-економічні терміни, що, на їх думку, становлять інтерес. Кожен із інформантів записував слова протягом тижня, переважно із інформаційних програм. Обробивши дані, було помічено, що певні слова зустрічаються у всіх роботах, відповідно, саме ці слова становлять важливість для інформантів. Із найбільш повторюваних слів відібрано 26, що виражають актуальні поняття сьогодення, якими оперує суб'єкт у своєму житті на даному етапі соціального розвитку:

1. комунікація
2. дослідницький
3. вибір

4. демократизм
5. держава
6. президент
7. патріотизм
8. Росія
9. документ
10. політика
11. податки
12. націоналізм
13. Євросоюз
14. вміння
15. армія
16. конституція
17. керування
18. знання
19. здатність
20. вибори
21. експертний
22. аналітика
23. система
24. проблема
25. контроль
26. українець

Відібрані слова склали стимульний список. Зазначимо, що за своїм складом список слів-стимулів різноманітніший за ті списки, що було б отримано за словниками або ж текстами.

У вільному асоціативному експерименті взяли участь 147 людей, серед яких навчальна сфера: учні, студенти, вчителі; позанавчальна: продавці, менеджери, домогосподарки, безробітні, водії, військові.

У відповідь на одне з більш загальних і досить частотних слів-стимулів

реципієнти повинні були записати слова, які, на їх думку, пов'язані з цим словом. Кількість слів не обмежувалася.

Вільність вибору, що була надана реципієнтам у цьому експерименті, дозволяє виявити різноманітність асоціацій, які виникли у них у зв'язку зі словом-стимулом.

Семантичний аналіз слів-стимулів було проведено на основі семантики отриманих реакцій, так як семантичні ознаки слів знаходяться у межах асоціацій і найбільш суттєві з них звичайно відображаються у ядерних асоціатах, тобто в тих, у яких ступінь семантичної близькості стимулу найвищий. У деяких психолінгвістичних дослідженнях вимірювання сили асоціативних зв'язків проводиться шляхом отримання від досліджуваних суб'єктивних оцінок смислового зв'язку між відповідними словами на деякій шкалі. Об'єктивність результатів досягається через залучення великої кількості досліджуваних. Значна кількість експериментів показала, що оцінка смислової близькості між словами у певній мірі корелює із частотою асоціатів в асоціативному експерименті.

Зрозумілим є той факт, що характеристика відношень між стимулами і реакціями повинна проводитись з урахуванням загальновизнаних класів асоціацій. Більшість класифікацій, що існують на сьогодні, орієнтовані на реакції та являють собою класифікацію слів або словосполучень, отриманих в асоціативному експерименті. Н.А. Гасиця зауважує, що потрібен аналіз усіх трьох компонентів асоціативної структури: двох її складових у вигляді стимулу і реакції та відношення між ними.

Аналіз асоціативних полів дає можливість зробити висновок, що їх структури досить неоднорідні. Є стимули, що мають впорядковане асоціативне поле, яке стабільно викликає деякі стереотипні відповіді. Інші асоціативні поля виявляються дуже розмитими і неоднорідними.

Д.І. Терехова наголошує, що єдиної універсальної класифікації словесних асоціацій на даному етапі не існує.

Розподіл, отриманих під час проведення вільного асоціативного

експерименту, проводився на декілька типів, в основному спираємося на класифікацію Терехової Д.І. З її систематизації виділяємо наступні реакції:

I. Синтагматичні:

- 1) синтагматичні асоціації, які містять у собі оцінку і разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення;
- 2) синтагматичні реакції, які слідом за О.О. Леонтьєвим і О.М. Шахнаровичем, називаємо синтаксичними.

II. Парадигматичні – асоціації, що належать до одного граматичного класу зі стимулом і відрізняються від нього не більше, ніж за однією семантичною ознакою. Серед них виділяємо 5 підгруп:

- 1) категоріальні парадигматичні асоціації, що належать до того ж семантичного поля, що і стимул;
- 2) реакції, які належать до того ж семантичного поля, що і стимул, і є його синонімами (контекстуальними, стилістичними);
- 3) реакції-властивості, які характеризують стимули;
- 4) реакції, в яких стимул є показником або однією з характерних ознак реакції;
- 5) реакції-порівняння.

III. Тематичні реакції, які утворюють або в результаті граматичної зміни можуть утворити зі стимулом словосполучення, а також ті, що можуть бути використані в рамках тематично обмеженого контексту (речення).

IV. Фонетичні – реакції, в яких є співзвучність зі стимулом.

V. Словотвірні, серед яких реакції засновані на єдності кореня стимулу і реакції, а також складні слова, однією з основ яких є слово-стимул.

VI. Ремінісцентні (цитатні) – перенесення цитат і назв та реакції фразеологічного типу поєднуємо в одній групі.

VII. Персоналії (імена, прізвища історичних осіб, видатних людей минулого і сьогодення).

Виділяємо групу конотаційних реакцій – оцінні емоційні судження про стимул та реакції-словосполучення. Граматичні реакції, які являють

собою граматичну форму стимулу не відокремлюємо в групу, дані реакції зараховуємо як відсутність реакції.

2.3. Структура асоціативних полів та асоціативних значень деяких суспільно-політичних понять

На стимул ДОКУМЕНТ було отримано 61 різну вербальну реакцію, виражену переважно іменними частинами мови – іменниками та прикметниками, поодинокі – прийменниково-іменниковими формами та словосполученнями термінологічного типу. У 2,04% від загальної кількості опитаних вербальні реакції відсутні.

Серед отриманих реакцій за різноманіттям та коефіцієнтом повторень переважають **тематичні** – *паспорт* (30), *заява* (18), *папір* (7), *акт* (4), *диплом* (3), *доручення* (3), *журнал* (3), *папери* (2), *заповіт* (2), *атестат* (2), *договір* (2), *свідоцтво* (4), *закон* (2), *звіт* (2), *папір з печаткою*, *цінний папір*, *анкета*, *бланк*, *відомість*, *декларація*, *довідка*, *запит*, *наказ*, *посвідчення*, *протокол*, *рахунок*, *свідоцтво про народження*, *угода*, *характеристика* (по 1). Значну частину формують **парадигматичні** реакції *робота* (4), *печатка* (2), *підтвердження* (2), *юрист* (2), *аркуш*, *архів*, *банк*, *бізнес*, *газета*, *збереженість*, *зобов'язання*, *код*, *навчальний заклад*, *накладка*, *освіта*, *офіційність*, *папка*, *стіл*, *файл*. **Синтагматичні** реакції представлені вузькою групою асоціацій з коефіцієнтом 1 – *важливий*, *відповідальний*, *державний*, *діловий*, *конфіденційний*, *про народження*, а **словотвірні** – єдиним асоціатом *документація*. **Конотаційні** реакції відображають як зневажливе ставлення інформантів – *папірець* (2), так і значущість стимулу, який може бути пов'язаним з професійною діяльністю – *хліб* (1), тому й сприймається серйозно – *важливо* (1).

У окресленому асоціативному полі виразно виведено сприйняття опитаними стимулу ДОКУМЕНТ як конкретного ділового паперу, значущого для життя носія української мови. Найчастотнішими, а значить, можна припустити, що найважливішими для нього є *паспорт* і *заява*, адже саме ці

реакції утворюють асоціативне значення. Очевидно, з посвідченням особи – паспортом – та особистим волевиявленням – заявою – найчастіше мають справу опитані, серед яких більшість становлять студенти й учні, хоча і представники інших видів діяльності активно асоціювали цей стимул з названими поняттями.

Стимул **УКРАЇНЕЦЬ** отримав 57 різних вербальних реакцій – іменників, прикметників і, що вирізняє цей стимул з-поміж інших, словосполучення. Можна вважати, що понятійний зміст стимулу актуальних для всіх опитаних, оскільки лише в одному випадку вербальна реакція була відсутня, що становить 0.68% від загальної кількості.

Серед отриманих реакцій **тематичні** утворюють не надто потужну групу – *національність* (10), *нація* (7), *німець*, *особа*, *особистість*, *сусід*, *житель*, *Я* (по 1), натомість виразно представлено безособове ставлення до стимульного поняття через найчастотніші тут реакції *національність* і *нація*. **Парадигматичні** реакції – *людина* (30), *громадянин* (6), *козак* (6), *народ* (3), *хлопець* (3), *вінок* (2), *одяг* (2), *вишиванка*, *герб*, *громадянство*, *дитина*, *незалежність*, *співвітчизник* (по 1) – яскравіші, оскільки представлені іменниками зі значенням особи або її атрибуту (*вінок*, *одяг*) та статусу (*громадянство*, *незалежність*). **Синтагматичні** реакції не вирізняються потужністю групи – *гарний*, *гостинний*, *корінний*, *привітний*, *сильний*, *хоробрий* (по 1); а **словотвірні** мають єдиний асоціат *українка* (1).

Особливу групу реакцій утворюють **конотаційні**. Стимул викликав у інформантів контрастні оцінки – від безумовно позитивних *гордість* (2), *повага*, *справжній*, *щастя*, *сила*, *гідність*, *класний чувак* (по 1), яких щоправда менше, до іронічно-зневажливих *бідний*, *дурень*, *жовто-зелений чоловік*, *задурений*, *ішак*, *лох*, *нещасний*, *раб*, *сало*, *сором*, *статус у паспорті*, *термінатор*, *хохол* (по 1), а реакцію *націоналіст* без пояснення самого опитаного віднести до конкретного типу складно.

Певною мірою за смислом до конотаційних дотичні реакції у формі **словосполучення** – *бідна людина*, *вільна людина*, *красива людина*,

громадянин України, дотримується звичаїв, житель України, чоловік в українській сорочці (по 1). Зазвичай прийнято вилучати з аналізу реакції-словосполучення, оскільки вони не відповідають класифікаційним критеріям, але ми вважаємо, що вільний асоціативний експеримент, умови якого жорстко не обмежені експериментатором, природно проявляє таку номінативну одиницю – реакцію опитаного, як словосполучення, тому пропонуємо уточнити проаналізовані нижче класифікації, увівши різновид реакції-словосполучення.

Асоціативне поле стимулу **УКРАЇНЕЦЬ** сформоване змістовими фрагментами, які представляють у різних виявах особу з певними характеристиками, подекуди виразно оцінними. Асоціативне **значення** ж позбавлене оціненості, включає цілком нейтральні, абстрактні одиниці *людина, національність, нація*.

Стимул **РОСІЯ** викликав 66 різноманітних вербальних реакцій, у більшості представлених іменними частинами мови та словосполученнями, лише в одному випадку дієсловом. Вербальна реакція була отримана від кожного опитаного, що свідчить про актуальність змісту стимулу в суспільному житті мовців.

Широко виявлені **парадигматичні** реакції – *сусідка (25), Москва (5), москалі (3), газ (3), союзник (3), кацапи (3), Батьківщина (2), партнер, медвідь, удосконалення, співдружність, нафта, росіянин*. Майже на одному кількісному рівні з попередніми представлені **конотаційні** – серед них невелика кількість позитивних оцінок - *друг (7), багатство, рідне, мило*, у більшості негативна оціночна реакція - *ворог (6), війна, диктат, жлоби, завойовник, загарбництво, кат, нагляд, узурпатор, хижак*. Окремою конотаційною реакцією на стимул виступає дієслово *ненавиджу*, як вияв особистого негативного, агресивного ставлення опитаного до стимулу. **Реакції-словосполучення**, хоч і багато з наведених нижче містять оціночні судження, близькі конотаційним реакціям, згрупуємо окремо – *сусідня держава (5), дружні стосунки, нормальна держава, гарна країна, там є*

погана людина, країна москалів, злий сусід, сусід недобрий, український робітник, позначена рожевим на карті, упереджене ставлення до українців. **Тематичні** реакції включають небагато асоціацій – *держава (14), країна (5), Україна (3), слов'яни, кордон, Крим* та реакція-аббревіатура *США*. Також присутні **ремінісцентні** реакції – *братня держава (4), брат (4), сестра (4), мама, широка душа, ближнє зарубіжжя, старший брат*, що зумовлені історичними та географічними аспектами. У групу **синтагматичних** реакцій об'єднуємо асоціації – *велика (2), могутня (2), впливова, далека, заздрісна, підступна, розвинена, сусідня* – більшість з яких містять у собі емоційно-оцінну характеристику. Реакції-**персоналії** представлені скупом – *Путін (2)*.

Асоціативне поле стимулу РОСІЯ рясно представляють різного роду оцінні характеристики та судження про смисл стимулу, що являє особисте ставлення опитаних до нього. Проте значна кількість реакцій *сусідка* та *держава* утворюють асоціативне значення слова, обидва є ключовими словами визначення, взятого зі словника.

Стимул ПАТРІОТИЗМ описано 75 вербальними реакціями, вони представлені іменниками, прикметниками, іменними, прислівниковими та дієслівними словосполученнями. У 10,8% опитаних поданий стимул не викликав жодної асоціації, що свідчить про відсутність або нерозуміння поняття опитаними, серед яких більшість – учні середніх класів та працівники торгівлі.

Поміж отриманих реакцій до **парадигматичних** увійшло найбільше – *відданість (10), любов (10), захист (5), фанатизм (4), віра (3), героїзм (3), відповідальність (2), вірність (2), обов'язок (2), чесність (2), людяність, свобода, шана, мужність, герой, боротьба, традиції, порядність, мета, справедливість*, тут реакції характеризують поняття патріотизму, як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів. Ядерні реакції *відданість* і *любов* є ключовими словами словникової статті терміна. **Тематичні** реакції – *українці (5), людина*

(3), *Батьківщина* (2), *громадяни* (2), *ідеологія* (2), *Україна* (2), *народ*, *козаки*, *спортсмен*, *усвідомлення*, *фанати*, *вишивка*, *це я*, *держави*, де ядерна реакція засвідчує віднесеність домінанти до українців як нації. У дещо менші групи об'єднані **синтагматичні** реакції – *відсутній* (3), *важливий*, *відважний*, *вольовий*, *досягнений*, *різний*, *український*, *хоробрий* та **конотаційні** – *міф* (2), *бандит*, *брехня*, *мізер*, *нащо?*, *не вірю*, *обкрадання*, *скінчився*, *фальш*, де в останніх простежується негативне оціночне ставлення.

Зустрічаються **персоналії** – *Бабійчук*, *Бандера*, *Шевченко*, перший швидше всього вжитий в результаті власного життєвого досвіду, решта – так як є символами змісту аналізованого стимулу у національній свідомості. Розмаїто вживаються реакції-**словосполучення** – *любов до Батьківщини* (9), *відданість державі* (3), *готовий на самопожертву*, *я українець*, *відійшло в минуле*, *був колись*, *бути українцем*, *в радянські часи*, *віддати життя*, *за мову і культуру свого народу*, *любити своє місце*, *людина своєї країни*, *людина яка любить свою країну*, *патріоти своєї держави*, *своє рідне*, *сила волі*, *українській мові*, *усвідомлення себе*, певне вживаються опитаними для більш ширшого опису стимулу, як бачимо позитивного. Присутні в одиничних випадках **ремінісцентні** – *стан душі і серця* й **словотвірні** реакції – *патріот*.

В поданому асоціативному полі чітко окреслено сприйняття опитаними стимулу ПАТРІОТИЗМ як соціально-політичного явища, що передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання та захист інтересів своєї громади, народу в цілому. Проте оцінка стану даного явища на сучасному етапі побутування дещо негативна, що засвідчують різкі реакції *відсутній*, *міф*, *нащо?*, *фальш* серед синтагматичних та конотаційних реакцій, що формує його асоціативне значення.

Стимул ПОЛІТИКА об'єднав 93 вербальні реакції, представлені різними частинами мови, словосполученнями та усталеними виразами.

Очікувалось отримати велику кількість асоціацій, зважаючи на актуальність змісту стимулу, тому й не дивно, що асоціації проявились аж у 96% опитаних від загальної аудиторії.

Наймасивніший пласт склали **конотаційні реакції** – бруд (9), сміх (4), бійка (4), брехня (3), сварка (3), гра (2), болото (2), політична проституція(2), абсурд, багнюка, базар, бандитизм, безлад, бізнес, бокс, видумали, грабіжництво, гроші, грязь, дурдом, дурна, живодери, забава, зло, інтриги, каша, корупція, крадіжки, лайно, насилля, нестабільність, повна дурня, смітник, сором, театр, цирк, шахмати, – 37 асоціацій негативної оцінки стимулу, що становить більше як третину від загальної кількості отриманих асоціатів, натомість всього 3 асоціації позитивної оцінки – класно, добро, важливо. **Тематичні реакції** – депутат (7), держава (6), країна (2), світу (2), Україна (2), Верховна Рада, комуністи, парламент, партія, президент, всі вони є суб'єктами політики – держава (ядерна), партія, парламент, або ж політичний індивід – депутат (ядерна), президент, дії якого чітко окреслені законами. Ключове слово зі словникової статті визначення стимулу присутнє у **парадигматичних** – робота (2), справедливість, діяльність, високопосадовці, влада, зобов'язання, права, сила, але не є ядерною асоціацією.

Виключно з негативним змістом представлені **синтагматичні реакції** – брудна (2), чорна, відсутня, нерозбірлива, зрадлива, непостійна, неправильна, несправедлива, погана. Доволі часто опитувані застосовують до стимулу асоціації у формі усталених виразів, це засвідчують **ремінісцентні реакції** – брудна справа (2), каша-малаша, дитячий садок, без коментарів, великі гроші, вічна тема, темний ліс, чорна справа. Реакції-словосполучення – важлива складова держави, мистецтво управляти державою, свій вибір, бік розумних людей, думка кожного, вибір слова, керівництво державою, спосіб вирішення, покращення життя, немає чим зайнятись, немає неї в Україні, прагнення до влади, щось незрозуміле, розкрадання держави, нав'язування думки. Єдиним асоціатом представлена група реакцій **персоналій** – шоу

Шустера, тому що стимул є об'єктом діяльності останнього.

В асоціативному полі стимул ПОЛІТИКА сприймається опитуваними як цілеспрямована діяльність, пов'язана з побудовою та прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами в державі уповноваженими органами та особами, а саме депутатами. Асоціативне значення ж насичене в більшості негативними емоційно-оцінними судженнями *бруд, сміх*.

Стимул ПОДАТКИ викликав 62 вербальні реакції. Два випадки засвідчили вияв невербальних реакцій, де опитані застосували цифрові знаки на позначення асоціації. З поняттям ПОДАТКИ знайомі майже всі реципієнти – 98% опитаних прореагували на стимул.

Система **парадигматичних** реакцій – збори (7), збір коштів (4), стягнення (4), побори (3), обов'язок (2), за певний предмет, відрахування із заробітку, внески, грошові внески, данина, допомога, зменшення зарплати, зобов'язання, із зарплати, обов'язкові виплати, поповнюють державну казну, постійний зріст, сплата з доходів, сплачування, участь, штраф, хабар. Не менш численно виражені **конотаційні** – здирництво (17), тиск (2), грабіж (2), несправедливість, вигадка, зайві гроші, великі гроші, жах, крадіж, насилля, нащо, невідомо куди, обдирання, обійдуться, обман, офіційна крадіжка, прес, пута, рекет, зашморг, чесність, благо. Гроші (33), закон (2), платити (4), борги, закон на податок, зарплатня, казна, рахунок – згруповані як **тематичні** реакції. Експресивну оцінку дають стимулу **синтагматичні** – великий (7), високі (4), дурні, суспільні, грошові, неземні, неправильні, реальні, обов'язкові. **невербальні** – 0%, 20%.

У наведеному асоціативному полі чітко виділяється оцінне судження про стимул як негативне явище – *здирництво*. Сприймають опитані стимул ПОДАТКИ як встановлені обов'язкові платежі, у грошовому вимірі, що засвідчує ядерна асоціація, яка є основною одиницею розрахунку в сучасному суспільстві – *гроші*. Присутня невербальна реакція вказує на асоціативне значення ПОДАТКУ – 20% в середньому від заробітної плати

фізичної особи, та 0% - вочевидь як бажання самого опитаного про відсутність будь-якого податкового збору.

На стимул НАЦІОНАЛІЗМ виявлено 68 вербальних реакцій, 45 випадків відсутності реакцій.

Найбільше виявлено асоціацій, що знаходяться в одному семантичному полі зі стимулом. **Парадигматичні реакції** – *свобода (2), відданість (2), егоцентризм (2), віра, чесність, ворожнеча, героїство, єдність, ідея, любов, націонал-демократи, почуття, сльози, риса, символ, термін, хвороба, вбивство*, доцільно виокремити близьких до парадигматичних реакцій **словосполучення** – *відданість своїй нації (3), вірний нації (2), повага до себе (2), вірний своїй думці, готовність до самопожертви, діяння в інтересах власної нації, схожий на фашизм, права за свободу, національна свідомість, неповага до людей, повага, повага до свого народу, від стояння своїх державних думок, все про подію*. **Тематичні реакції** – *українець (5), патріотизм (3), расизм (3), фашизм (2), фашисти (2), країна (2), прапор (2), держава, захисники, конструкція, люди, мова, народ, неофашисти, партійні діти, патріоти, Україна*, засвідчують опитані споріднюють поняття *націоналізм – патріотизм – расизм*. **Синтагматичні реакції** вжиті у меншій кількості – *український (4), відсутній (2), державний, недостатній, обмежений, російський*, а **словотвірні** – єдиний асоціат *нація*, проте з коефіцієнтом 7, адже є базовим принципом поняття НАЦІОНАЛІЗМ. Згадалися в реакціях і **персоналії** – *Бандера (3), Гітлер, Чорновіл*, як імена ідеологів переконання цінності своєї нації, все ж з яким відтінком вжиті прізвища ми достеменно сказати не можемо. Слабо представлені **конотаційні реакції** – *нема (2), існує, дурість, ідіотизм, занадто, лицемірство, придумано, серйозно*. Навіть присутня **аббревіатура** – *НАТО*, можливо через часте вживання зі скороченням словосполучення *національна безпека*.

Асоціативне поле виявляє сприйняття аналізованого стимулу НАЦІОНАЛІЗМ не тільки як ідеологію, напрямок політики, що забезпечує

свободу українцю, а й таке, що спирається на національне почуття, яке споріднене *патріотизму*. Базовим принципом поняття виявилась теза про цінність *нації* як найвищої форми суспільної єдності. Асоціативне значення НАЦІОНАЛІЗМУ проповідує *вірність і відданість* своїй *нації* українця.

Стимул ДЕРЖАВА викликав 62 відмінні вербальні реакції. Асоціативний ряд представлений іменними частинами мови, за винятком одного дієслова, наведена значна кількість власних назв політичних утворень. Більша частина учасників вільного експерименту асоціюють стимул, проте у 4 опитаних стимул не викликав асоціацій.

Домінують **парадигматичні** реакції – *влада (9), країна (9), Батьківщина (4), народ (4), Вітчизна (3), президент (3), незалежність (2), герб (2), сім'я (2), демократія, єдність, любов, люди, міць, мрія, нестабільність, океан, патріот, патріотизм, прапор, політика, працівник, родина, свобода, скарбниця, суверенність, депутат, територія, уряд, устрій, місце проживання, і вже згадана дієслівна форма – керувати*. Реакції **тематичної** групи в більшості представлені назвами держав – *Україна (41), українці (2), Давня Греція, Київська Русь. Незалежна (4), наша (3), занедбана (3), добра, красива, міцна, прекрасна, рідна, багата, велика, самостійна, погасла, ганебна, нестабільна, розвалена* – становлять **синтагматичну** групу реакцій, скоріш за все опитувані характеризують державу, де проживають. Подані асоціації розділились у співвідношенні 2/3 від виявлених синтагматичних – позитивні. **Конотаційні** реакції віддзеркалюють виключно негативну емоційну оцінку інформантів – *розпад (2), розвал (2), яма, хаос, фігня, смітник, розруха, нема, дурдом, колгосп, базар*. **Персоналії** мають єдиний асоціат – *Янукович*.

У виведеному асоціативному полі виразно окреслено сприйняття опитаними українцями стимулу ДЕРЖАВА, як окреме утворення з визначеними територією, національною символікою, *владою*. Остання очевидно є найважливішою, можливо, тому що проводить внутрішню і зовнішню політику на світовій дипломатичній арені. Найчастотніше було

вжито асоціацію *Україна*, саме вона утворює асоціативне значення стимулу, оскільки всі опитані проживають на території української держави, часто асоціювали стимул з названою країною.

НА стимул ЄВРОСОЮЗ отримано 53 розбіжні вербальні реакції. Зустрічаються різні частини мови – іменники, прикметники, прислівники, інколи поєднуються у словосполученнях, вжиті фразеологічні одиниці. Реакції на стимул проявились не у всіх опитаних, у 13% інформантів спостерігаємо відсутність асоціацій. Можливо, це свідчить що опитані не знайомі з поняттям стимулу.

І знову-таки **парадигматичні** реакції становлять найоб'ємнішу групу асоціацій – *об'єднання (16), дружба (7), союз держав (6), союз (6), мрія (5), країна (5), спілка (5), краще життя (3), співдружність (2), збір держав (2), зібрання (2), благополуччя (2), право (2), наше майбутнє (2), спільність (2), безпека, благородство, блок, євро, Європа, злагода, валюта, вибір, збори, мир, можливості, недосяжність, об'єднаність, організація, партнерство, перспектива, рівень, слов'яни, співпраця, спільнота, успіх, фірма, шанс, не відокремлюємо групу й зазначаємо реакції у формі словосполучень – європейська допомога, добре розвинута держава, відкриті кордони, заможне життя, згуртування держав, світова політика, тотальний контроль, шлях до вступу і розпаду союзу як у СРСР містять ознаки парадигматичних реакцій. Реакції у формі висловлення *такий собі союз, незнаю такого* важко класифікувати і визначити домінуючі ознаки, можна оцінити відповіді як відсутність реакції на стимул як такої. Всі наведені **конотаційні** реакції з коефіцієнтом 1 – *безглуздя, божевільня, брак, велика каша, велике море, далеко, дешево, добре, дурниці, не у нас, повна лажа, прикольно, щось дуже далеко, фігня, яма*. Мало представлених: **тематичні** – *Україна (2), Білорусь*; **ремінісцентні** – *світло в кінці тунелю, нездійсненні мрії, недоросли, майстер успіху*; **синтагматичні** – *великий, жорстокий, забутий, недосяжний*. Присутні реакції і у формі **аббревіатури** – *НАТО, СРСР, ЄС* та одинична реакція **персоналія** – *Ющенко*.*

Асоціативне поле стимулу ЄВРОСОЮЗ включає перелік характеристик, властивостей та критеріїв, що визнаються загальними правилами і стандартами ЄС. Опитані сприймають стимул як певне *об'єднання країн-членів Європейських Спільнот*, з найвищим рівнем інтеграції економік держав (спільна зовнішня економічна політика, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу і праці, а також спільна валюта). Більшість представників опитування асоціювали стимул з наведеними вище поняттями, проте є жаргонні вислови, скоріше негативні, щодо особистого ставлення до стимулу.

Стимул **ДЕМОКРАТИЗМ** описаний 67 різними вербальними реакціями, представленими іменними частинами мови та іменними словосполученнями. В даному випадку окремо не виводимо групу реакцій-словосполучень, більшість їх включаємо за наявністю характерних ознак до парадигматичних. 15% від загальної кількості опитаних, серед яких учні та студенти, не асоціюють стимул, припустимо, що вони не знають або не розуміють значення слова.

Найбільший пласт склали **парадигматичні** реакції – *свобода (24), свобода слова (9), воля (5), держава (4), влада (4), рівність (4), вибір (2), народ (2), політика (2), порядок (2), рівноправність (2), справедливість (2), відповідальність, волевиявлення, герб, Західна Україна, країна, криза, людина, народність, народовладдя, незалежність, партії, права, правила, правління, правильність, право, правомірність, справа, становище, українка, цензура, цілісність, чесність вільна думка кожного, влада народу, влада порядку, незалежна країна. Синтагматичні – відсутній (3), різний, великий, вільний, вічний, повний, правильний, український. Конотаційні реакції – немає (3), брехня (2), мрія (2), безладдя, багато обіцянок, біда, неправда, облуда, обман, смішно, шум, як бачимо присутні асоціації мають негативне забарвлення. Представлені, хоч і в обмеженій кількості, **тематичні** – *анархізм, монархізм; персоналії – Горбачов*, очевидно вжито прізвище як представника доби «зламу» тоталітарного режиму; **словотвірні** –*

демократія, демос; реакції-**аббревіатури** – *США* та *НЛО*, важко оцінити з яким підтекстом вжито останню асоціацію і чи не присутня в ній конотаційна ознака.

Асоціативне поле стимулу **ДЕМОКРАТИЗМ** описує його як режим, котрий визначається набором ідей та принципів. Головною ідеєю та асоціативним значенням якого є *свобода*, а саме *власної думки, слова, волевиявлення, вибору, права* кожного опитаного. Асоціативне значення стимулу в даному випадку виявляє ідеальне уявлення про стимул, ніж реальне бачення.

Стимул **КОНСТИТУЦІЯ** описано 53 вербальними реакціями – іменниками та прикметниками, багато реакцій у формі словосполучень. Можна стверджувати, що опитуванні знайомі з поняттям стимулу, оскільки лише у 3 випадках реакція на стимул була відсутня.

В описі аналізованого стимулу за кількістю вжитих та повторюваних домінують **парадигматичні** реакції – *закон (54), права (20), Україна (12), правила (3), обов'язок (3), порядок, влада, документ, невиконання, незахищеність, процес, рівність, справедливість, стаття, уряд, несправедливі закони, обмеження та можливості, верховний закон, державний документ, права громадян. Справедлива (2), державна, наша, правова, українська* – систематизуємо як нейтральні **синтагматичні** реакції, натомість – *не дотримується (2), неідеальна (2), не виконується, не забезпечує право, недосконала, немає, не працює* та **конотаційні** – *байка, брехня, закони що не діють, проституція, свавілля, туалетний папір, яка не діє* засвідчують різко негативну оцінку стимулу. **Тематичні** реакції – *книга (11), брошура, збірник, посібник*. Опитуванні сприймають стимул як писемне видання, до цієї групи відносимо асоціат *Біблія*, стимул сприймається інформантом як звід законів. В якому контексті використана **аббревіатура** *США*, важко з'ясувати без пояснення самого опитаного. Вжиті з іронічним відтінком **ремінісцентні** реакції – *пусте слово, книга для краси*. Згадане прізвище гетьмана, з яким пов'язують появу першої української

конституції – *Пилипа Орлика* – **персоналія**.

Асоціативне поле стимулу КОНСТИТУЦІЯ виводить значення поняття як основного державного закону, що визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування держави, права й обов'язки суспільства та громадян. Асоціативне значення забарвлене негативно щодо функціонування поняття досліджуваного стимулу на даному етапі розвитку нашого суспільства.

На стимул ВИБІР було одержано 82 вербальні реакції. У 10% респондентів слово ВИБІР не викликало асоціацій. В основному це були учні, вірогідно, на даному етапі життя ВИБІР як такий роблять за них батьки.

Парадигматичні реакції – *право (14), голосування (4), воля (3), свобода (3), правильність (2), можливість (2), відповідальність (2), рішення (2), акцентування, альтернатива, визначення, примус, пошук, вагання, інтуїція, несправедливість, обмеженість, особистість, труднощі, чесність*, такими іменниками інформанти вербалізували стимул та подали більш широко трактування словосполученнями – *в Україні вибору немає, важливе рішення, власна думка, особиста думка, особова точка зору, перевага над іншими, плани на майбутнє, подальша доля, роблять за нас, треба робити, життєвий крок, вибір у кожного свій, обирати між чимось*.. **Тематичними** реакціями – *професію (7), президент (5), життя (5), мета (4), думка (3), людей (3), року (2), черга, українці, супермаркет, демократія, роботи, доля, товару, чоловіка, шлях, гарна людина*, опитувані навели приклади як доленосних виборів (*професія, шлях*) та і буденних (*товар*). Ядерною в тематичних є асоціація стимулу вибір *професії*, зрозуміло, що кожному опитуваному довелося, або планується робити даний вибір. **Синтагматичні** реакції – *особистий (12), вільний (2), відсутній (2), єдиний, кожного, кращий, неврахований, обмежений*, роблять акцент на важливості стимулу асоціації *виришальний* та *свідомий*. **Конотаційні** в невеликій кількості відбивають заперечне існування стимулу – *немає (4), не існує, ніякого*, підсилюють табуованою лексикою – *це повна фігня*. Споконвічність

актуальності стимулу підкреслюють вжиті **ремінісцентні реакції** – *за чи проти, завжди є*. Швидше всього **аббревіатура** – *НАТО*, вжита з особистих переживань опитуваного, щодо участі держави у названій організації. Згадано прізвище *Стельмах* – **персоналія**.

Асоціативне поле виразно трактує стимул як *право* кожної людини на селекцію однієї з двох або більше альтернатив, інколи після періоду *свідомого* обмірковування. Приклади простого вибору включають такі, як-от: рішення, чи купувати той чи інший *товар* у конкретному *супермаркеті*. Складніші випадки – як наприклад, рішення, які стосуються того, що людина думає, яку *професію, життєвий шлях* обере. Асоціативне значення підсилюється тим, як саме буде зроблено вибір *особисто, вільно?*. І все ж таки політизованість суспільства спричиняє асоціації на стимул ВИБІР без чіткого розмежування зі стимулом ВИБОРИ: вони мають спільні реакції – *права, президент, голосування*, тощо. Відмінність основана на різниці між об'єктами вибору: професії, мети, думки, – при домінантності понять політичного поля.

На стимул АРМІЯ отримано 81 вербальну реакцію. Асоціати представлені в більшості іменними частинами мови, декілька дієслів, в одиничному випадку вигуком. Часто вжиті щодо стимулу жаргонізми та табуйовані слова. Опитуванні активно асоціювали поняття стимулу, лише 2% від загальної кількості не прореагували.

Домінують по кількості та повторюваності **парадигматичні реакції** – *захист (19), солдат (15), захисник (6), сила (6), зброя (4), мужність (4), загартування (3), війська (3), служба (3), дисципліна (2), потреба (2), режим (2), безпека держави, війна, битва, виховання молодих хлопців, воєнне виховання, збройні сили, міць, навчання, незалежність, необхідність, непохитність, обов'язок, один рік, організація, офіцер, порядок, служити, спокій, форма, хоробрість, чоловік* та асоціат *ворона*, застосування якого важко потрактувати без пояснення самого інформанта. До парадигматичних

приєднуються реакції негативного звучання – *знущання (3), дідівщина (2), голодування, каліцтво, недовіра, недосконалість*, яких набуває значення стимулу. Полярні характеристики стимулу знаходимо серед **синтагматичних** реакцій – *непотрібна (2), обов'язкова (2), контрактна (2), велика, жорстока, зіпсована, молода, народна, недієва, радянська, сильна, слабка, смішна*, деякі асоціати навіть можуть утворювати антонімічні пари (*сильна – слабка*), що свідчить про неоднозначність. Суто негативна оцінка подається **конотаційними** реакціями – *немає (2), безпорадність, безлад, у нас її немає, гаяння часу, голод, голодранці, зараз немає, каша, місце каторг, оплот, хабар, сором*, навіть стверджувальним – *не піду!*, жаргонізмами – *фуфло, маразм*, вид самогубства – *харакірі*. Єдина позитивна оціночна асоціація – *це добре*. Важко класифікувати, але можна припустити, що окличний вигук *ура!* згаданий як бойовий гучний заклик під час бою, хоча може бути пов'язаний з особистими переживаннями інформанта. Мало хто пов'язав стимул з **тематичною** реакцією – *Україна (2)*, до цієї ж групи додаємо асоціації – *школа (2), водій, герої, країна, натовп*. Іронічно названо стимул **ремінісцентними** асоціаціями – *дитячий садок, шкода дивитися*.

Ядерні реакції асоціативного поля виводять сприймання стимулу АРМІЯ як організованої структури для захисту, що складається з *солдат – чоловіків* призовного віку, або *контрактників* (оплачуваних професіоналів).

Стимул ВМІННЯ викликав 64 різні вербальні реакції. Представлені частіше дієсловами, рідше іменниками, зустрічаються також дієслівні словосполучення, деякі з них у формі фразеологічних сполучень. У 1,2% від загальної кількості опитаних вербальні реакції відсутні.

Тематичні реакції – *працювати (12), робити (4), вчитися (3), спілкуватись (3), читати (3), вишивання (2), навчати (2), рахування, аналіз, вислухати людину, говорити, дарувати тепло, керувати, користуватися, лікувати, ліпка з пластиліну, орієнтуватися, розпис, розуміти, удосконалювати, вчинки, допомога*, багато інформантів пов'язують стимул зі світом мистецтва реакціями – *розмовляти (3), танці (3), спів (2), малювати*

(2). Високий коефіцієнт повторюваності реакцій у групі **парадигматичних** – *навик (24), талант (9), знання (8), здатність (4), здібність (4), праця (3), компетентність (2), можливість (2), школа (2), дар, досягнення, заслуга, людина, майстерність, освіта, перевага, позитив, результат, розум, удача, успіх, учень, хобі*, де ядерна реакція є лексичним синонімом. Асоціації *працьовитий* та *розумний* в даному випадку є дуже нетиповими реакціями. З морфологічного погляду вони мають ознаки синтагматичного типу, але утворити словосполучення (напр. *працьовитий вміння*) не можна. Можливо, інформанти мали на увазі *працьовитий* і *розумний* носій певного вміння. **Словотвірні** мають три асоціати – *вміти (2), вміє, вмінність*.

У виведеному асоціативному полі чітко викреслено сприйняття опитаними стимулу **ВМІННЯ** як належного виконання певної дії (*працювати*), що передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань. Серед них є суто побутові речі такі, як *читати, керувати, вишивати* та більш символічного значення, представлених фразеологізмами, *дарувати тепло, вислухати людину*.

На стимул **ДОСЛІДНИЦЬКИЙ** одержано 57 вербальних реакцій, представлених іменними частинами мови, зрідка дієсловами. Багато є нетипових реакцій – ознаки синтагматичного типу проявляються в парадигматичних відношеннях тощо. Можливо, доцільно зробити висновки про нетиповість самого стимулу вираженого прикметником. У 3,4% від загальної кількості опитаних вербальна реакція відсутня.

За кількістю реакцій та повторюваністю домінують **синтагматичні** реакції – *проект (7), похід (3), університет (2), орган, апарат, загін, кабінет, лабораторія, метод, підручник, погляд, порошок, процес, пункт, робота, спосіб*, та **тематичні** – *наука (4), лаборант (2), археолог, археологія, біолог, біологія, ботаніка, виконувати, вчений, вчинок, геолог, гладіолус, історик, історія, мислення, наукове вміння, науковець, порозуміння, природа, розвиток нового, розкопки, словник, спелеологія, спостереження, шукати, фах*. Ядерна реакція *експеримент (13)* перебуває в центрі семантичного поля

стимулу поряд з лексемами *центр* (24), *інститут* (12).

Лексичними синонімами стимулу представлені **парадигматичні** реакції – *вивчаючий* (3), *експериментальний*, *науковий*, *піддослідний*, *пізнавальний*. **Словотвірні** реакції дотичні до дефініції відсутності реакції, але в даному вільному експерименті ми допускаємо їх групування – *дослід* (4), *дослідження* (2), *досліджувати* (2), *дослідник* (2), *дослідництво*. **Конотаційні** ж представлені всього двома асоціатами – емоційним жаргонізмом *афігезний* та займенниковим словосполученням *щось цікаве*.

Отже, проаналізувавши асоціативне поле стимулу ДОСЛІДНИЦЬКИЙ, виявили, що опитуванні сприймають його як якість, властиву *експерименту*, що частіше всього проводиться у визначеній установі – *центр*, *інститут* – *де вивчають*, *проводять дослід* в межах запланованого *проекту*.

83 різні вербальні реакції викликав стимул ВИБОРИ. Вони названі різними частинами мови, виражені одиничними лексемами, словосполученнями та висловленнями, що можуть бути повноцінними реченнями при певному контексті. У 6% від загальної кількості опитаних вербальні реакції відсутні.

Ряд асоціацій, що мають **синтагматичні** відношення до стимулу, виявляють суто негативну характеристику поняття стимулу – *несправедливі* (4), *фальсифіковані*(3), *неправильні* (2), *неправдиві*, *не справедлива*, *не чесні*, *останні*, *куплені*, *продажні*, *не результативні*. Приєднуються до аналізованого типу асоціації – *демократичні* (2), *вільні*, *прозорі*, *народні*, *чесні* – не можна стверджувати, що це позитивна оцінка стимулу, чи вияв бажання, щоб стимул мав такі характеристики та більш нейтральні реакції – *президентські* та *політичні*. Ширшою групою об'єднуються **парадигматичні** – *президент* (12), *фальсифікація* (6), *депутат* (5), *голосування* (4), *правда* (4), *право* (3), *справедливість* (3), *рішення* (2), *зміни* (2), *агітація* (2), *ажіотаж* (2), *втрата бюджету* (2), *нечесність*, *несправедливість*, *певне обрання*, *білети*, *бюлетені*, *вияв свободи*, *влада*, *битва*, *гроші*, *доступ до влади*, *добрі люди*, *думка*, *життя*, *клуб*, *корупція*,

можливість висловити свою думку, можливість змін, можливість змінити політику держави, парламент, підтасовка, побудова, початок, приймати рішення, реклама, рекламна агітація, робота депутатів, скупчення людей, тасування кадрів, тест на свідомість, України, чесність. 100% конотаційних реакцій мають різко негативну оцінку стимулу – набридли (3), обман (2), морока, посміховисько, обдирання, непотрібність, маячня, махінація, знову, ганьба, бруд, брехня, безумство, безпорядок, беззаконня, бандитизм. Підсилюють оцінку: жаргонізми – лохотрон (2), задовбали, дурбеліка, гіперболізована лексема – збіговисько, граматична конструкція – навіщо ходити на вибори, якщо за нас уже вибрали та асоціати в переносному значенні – туман (не прозоро, заплутано), цирк (театралізовано, не серйозно). Ремінісценції – без вибору, викачка грошей, лише назва, марна трата часу, немає за кого галочку поставити, просто для галочки, цирк з черговими клоунами, вказують на злободенність питання для інформантів. Словотвірні реакції мають єдиний асоціат – вибір.

Аналізоване асоціативне поле виводить сприйняття інформантами стимулу ВИБОРИ як процес визначення та обрання представницьких органів державної влади. Найчастіше опитувані асоціювали стимул з обранням глави держави – *президента*, постійно актуальне питання у сучасній політиці. Оцінне навантаження несе половина представлених реакцій, проявляючи асоціативне значення, протилежне первісному. Не згадано жодної позитивної оцінки серед усіх опитаних.

Стимул ЗДАТНІСТЬ викликав 73 різні вербальні реакції – іменники, дієслова, зрідка прикметники та дієслівні форми, а саме інфінітиви та особові форми. Кожен з опитаних асоціював стимул з певним суб'єктивним поняттям, бо лише в єдиному випадку реакція відсутня.

Потужну групу формують **тематичні** реакції – *працювати (14), мислення (7), виконувати роботу (5), навчання (4), розуміння (4), думати (3), розуміти (2), відповідальність (2), до малювання (2), реагування (2), бути розумним, відомий, висловлюватися, відповідати, відчувати, вчити, прямі*

*руки, результат, до життя, до навчання, до праці, кохання, писати, прогнозувати, рішення, слухати, співати, співпереживання, створити гурт, танцювати, творити, учитися, читати, хазяйновитість, цікавою є асоціація – пакость. Парадигматичні – вміння (22), можливість (9), талант (5), вміння (5), спроможність (4), дар (2), навички (2), дитина, дата, дієспроможність, діяльність, змога, компетентність, могутність, певний фах, поведінка, працелюбність, фізичні вади, швидкість, я можу. Хтось з інформантів асоціює стимул ЗДАТНІСТЬ з **персоналією** – Тучак Діана, важко аналізувати смисл реакції без пояснення самого опитаного. Неможливо надати значення та виділити типові ознаки реакції – тілі вілі.*

Отож, стимул ЗДАТНІСТЬ найчастіше асоціюють з *вмінням* виконувати певний вид діяльності, від найпростішого – *працювати*, до *висловлюватися, мислити*. На периферії асоціативного поля значення стимулу порівнювали з *талантом, даром*.

Стимул ЗНАННЯ отримав 58 різних вербальних реакцій, виражених в основному іменниками, лише два випадки вживання дієслівної форми інфінітива та декілька словосполучень. Один інформант не виявив до стимулу реакції.

За масштабністю найбільше представлено **парадигматичні** реакції – *розум (19), школа (13), вміння (13), навички (4), вчитися (4), сила (4), освіта (3), досвід (3), обізнаність (3), відмінник (2), розумний (2), вчитель (2), учениця (2), наука (2), інтелект (2), багаж, вивчення, вигода, влада, володіння, доцільність, іспити, навчальні заклади, мозок, навчання, наполегливість, опора, освіченість, перевага, посада, розвиток, талант, учіння, проінформованість, рівень розумової діяльності, важливість стимулу сприймається реакціями – скарб, путівка в життя, рух уперед, саме головне в житті. Тематичні ж реакції представлені вужче – книга (12), мови (2), автомобіль, алгебра, фізика, інтернет, інформація, музичної грамотності, директор, персонального комп'ютера, предмет, програма, фірма, асоціат книга – безпосереднє джерело стимулу, є ядерною реакцією. Єдиними*

асоціатами представлені **синтагматичні** реакції – *важливі, словотвірні* – *знатися* та **персоналії** – Шевченко.

Асоціативне поле виводить сприйняття стимулу ЗНАННЯ у широкому сенсі, як філософське поняття – *розум*, яке виражає здатність мислити: аналізувати, робити висновки. У вузькому – *вміння*, упевнене розуміння предмету, уміння самотійно поводитися з ним, розбиратися в ньому, а також використовувати для досягнення поставленої мети. Найчастіше стимул асоціюється зі *школою* та *книгою*, адже саме ці реакції утворюють асоціативне значення. Мабуть, першорядний соціальний інститут – *школа* – та носій інформації – *книга* – є основними і найважливішими джерелами здобуття знань.

Стимул КЕРУВАННЯ отримав 66 різних вербальних реакцій, виражених іменниками за винятком двох дієслів. Один інформант не знайшов до стимулу реакції.

Парадигматичні властивості до стимулу проявили реакції – *директор (19), начальник (7), управління (5), бос (3), посада (2), аналітика, ведучість, вимогливість, відповідальність, вміння, водій, вчитися, голова, декан, дирекція, досвід, здатність, командування, лідер, людина на своєму місці, направлена дія, підпорядкування, порядок, правління, прилягання, самоуправління, шеф, начальство, бути головнішою за когось, вміння водити*. Не менше представлені **тематичні** – *автомобіль (29), підлеглий (3), людьми (2), роботою (2), кермо (2), військами, вода, заводу, інтуїцією, колективом, компанією, корпорацією, мотоциклом, навчальним процесом, вчителем, освіта, офіс, підрозділом, процесом, робітник, розум, система, собою, справи, транспорт, учнями, фірма, школа*. **Словотвірні** реакції представлені вузькою групою – *керівник (4), керувати (2), керуючий*.

Асоціативне поле виводить сприйняття стимулу КЕРУВАННЯ, як певного процесу управління об'єктом, в якому обов'язково є суб'єкт керівництва. Асоціативне значення утворюють реакції – *директор і автомобіль*. Опитані, що часто асоціювали стимул з особою – *директором*,

це переважно учні та вчителі, діяльністю яких керує директор школи.

На стимул КОМУНІКАЦІЯ отримано 48 різних вербальних реакцій. Всі вони відносяться або до парадигматичного, або до тематичного типу, тому і виражені типовою частиною мови для даних класифікацій – іменником. У парадигматичну групу увійшли декілька словосполучень. 21% від загальної кількості опитаних не прореагували на стимул.

Найбільше проявлено реакцій **парадигматичного** типу – *спілкування* (32), *зв'язок* (7), *комп'ютер* (3), *людина* (3), *будинок* (2), *говорити* (2), *система* (2), *споруда* (2), *взаємозв'язок*, *думка*, *єдність*, *забезпечення*, *зібраність*, *інформація*, *комплекс*, *комунікабельність*, *мобілка*, *ноутбук*, *особистість*, *партія*, *організація*, *перевага*, *політика*, *простір*, *розмовляти*, *розмовність*, *слухач*, *функції*, *швидкість*, *відкритий у спілкуванні*, *вміння пристосуватися*, *засіб вирішення*, *тема уроку*, *вміння спілкуватися*. **Тематичні** реакції – *телефон* (6), *розмова* (6), *радіо* (3), *інтернет* (2), *телевізор* (2), *журналістика*, *мова*, *Останкіно* – є засобами передачі та обміну інформації (факти, ідеї, погляди, емоції тощо), *водопровід* (2), *трубопровід* – системи, за допомогою яких забезпечується сполучення між віддаленими об'єктами. Реакцію *комуніст* важко класифікувати, вона має типові ознаки словотвірних реакцій, але не знаходиться в семантичному полі стимулу, відносимо її до **фонетичної**, за співзвучністю. Наведена **аббревіатура** – *ЖЕК*.

Подане асоціативне поле виводить сприйняття стимулу КОМУНІКАЦІЯ таким, що повідомляє, з'єднує, робить спільним. Стимул сприймається, як процес обміну інформацією між двома або більше особами, тому ядерною реакцією є асоціація – *спілкування*, яке здійснюється найчастіше засобами мовлення і різними каналами: через *телефон*, *радіо*, *інтернет*, *телевізор*. Не знаходимо асоціацій на стимул в значенні спілкуватися наживо, з появою технічних засобів передачі інформації, доступних кожному, така комунікація стала менш актуальною.

Стимул КОНТРОЛЬ отримав 84 різні вербальні реакції, виражені

переважно іменниками загальноновживаної лексики, хоча трапляються декілька дієслів та елементи жаргонної лексики. У 3,4% від загальної кількості опитаних вербальні реакції відсутні.

Парадигматичні реакції – *перевірка (11), відповідальність (6), нагляд (5), спостереження (3), звіт (2), підбір матеріалів, стежити, досконалість в будь-якій справі, тест, крок, недовіра, не прогуляти, насторога, управління, компромат, запис, заходи, життя, емоції, екзамен, атестація, аудит*. Серед **тематичних** реакцій виділяємо асоціації-о'бєкти, на які спрямований стимул – *робота (7), порядок (2), над собою (2), алгебра, безпека, вага, виховання, дисципліна, дитина, домашня робота, за відповідальність, за навчально-виховним процесом, знання, людини, магазин, машина, над дітьми, над людьми, над працівниками, над учнями, над якістю знань, нерви, нормативи, союз, фейс-контроль, піклування, самоаналіз, свідомість, своєчасна явка на роботу, свята, ситуація*, та асоціації-суб'єкти, які реалізують стимул – *директор (7), мама (2), батьків (2), брат, начальник, мужик, міліція, менти, патруль, комісія, жандарм, керівник, кондуктор, ревізор, таможня, перевіряючий*. **Абревіатури** – *ДЕТЕКА, КРУ, ОТЕКА* – можуть бути пов'язані з основною професійною функцією установи. Наведені **словотвірні** реакції – *контролер (2), контролювати, контрольна*.

У окресленому асоціативному полі виведено декілька варіантів сприйняття опитаними стимулу КОНТРОЛЬ – як *перевірки, обліку, спостереження за чим-небудь, як особи або установи, що перевіряє діяльність будь-якої іншої людини або процес виконання роботи*. Асоціат *директор* часто проявлявся в опитаних навчальній сфері, а саме вчителів, тому ця асоціація знаходиться близько до ядра семантичного поля.

Стимул ПРОБЛЕМА об'єднав 79 різних вербальних реакцій, представлених лексемами різних частин мови. Рідко, але зустрічаються складніші вирази – словосполучення різних типів. Припустимо, що з понятійним змістом майже всі опитані знайомі, оскільки лише 2,9% від загальної кількості не прореагували на стимул.

Поміж отриманих реакцій за різноманіттям домінують **тематичні** – гроші (8), сім'я (6), здоров'я (5), життя (4), школа (4), навчання (3), вибору (3), алкоголізм (2), екологія (2), людство (2), хвороба (2), взаєморозуміння, виробництво, виховання, відносини, влада, глобалізація, глобальне потепління, де взяти гроші?, дитя, довкілля, друзі, досягнень, загроза бідності, знання, робота, кохання, негода, новітнє становище, людини, невміння, незнання, нерозуміння, особистість, побут, погода, Памперо, світу, села, сесія, СНІДУ, вулиця, допомога, щастя. Вирізняються потужністю групи **парадигматичні** реакції – вирішення (18), рішення (4), неприємність (3), труднощі (3), вихід (2), криза (2), питання (2), розв'язок (2), безвихідь, вид актуальності, дискусія, катастрофа, негаразд, неув'язка, нещастя, подолання, постановка завдань, переживання, перешкода, причина, розбори, ситуація, смуток, те що не вдається, треба вирішити. Важко віднайти класифікаційні ознаки відносно реакції *вертоліт*, тому залишаємо її не згрупованою. Емоційні оцінки подаються жаргонізмами – *халепа*, *капец*, *її немає* – відносимо їх до **конотаційних**. **Синтагматичні** реакції – *велика* (2), *справжні* – свідчать про значення стимулу. По одному асоціату мають **фонетичні** – *дилема* та **словотвірні** реакції – *проблематика*.

Найчастіше опитані на стимул ПРОБЛЕМА реагували асоціаціями – *гроші*, *сім'я*, *здоров'я* – саме ці реакції утворюють асоціативне ядро стимулу. Очевидно, з даними проблемами найбільше зустрічаються інформанти. Асоціативне значення полягає у *вирішенні* складного аналітичного або практичного питання, що потребує вивчення та дослідження, наділене. Стимул в розумінні інформантів – незадоволений попит чи нереалізовані потреби (*побут*), дефект (*здоров'я*), вада (*людини*) чи загроза (*погода*), ситуація (*глобальне потепління*), що потребує активних дій і є пробуджуючим чинником для діяльності людини.

На стимул СИСТЕМА отримано 84 різні вербальні реакцій, у 6 випадках відсутність реакцій.

Серед отриманих реакцій за різноманіттям та коефіцієнтом повторень

домінують **тематичні** – комп'ютер (10), знання (6), управління (6), відліку (3), Windows (3), влада (2), комунізм (2), геометрія (2), зв'язок (2), опалення (2), органів (2), план (2), політика (2), трубопровід (2), автоматика, алгебра, вибори, водосистема, вправ, врядування, держава, дня, законодавство, інтернет, інформатика, координати, крапельниці, людини, людство, маркетинг, працювати, математика, вчитель, махінація, механізм, навігація, навчання, наук, нерви, несправедливість, ніпель, освіта, охолодження, оцінювання, підрозділ, підтекст, порушення, правління, проба, психологія, розробка нових ліків, списування, спілкування, таблиця, уроки, робота, хвороба, школа. Поступають за кількістю **парадигматичні** – порядок (6), правила (5), керування (4), послідовність (3), постійність (2), блок, взаємодія певних частин, взаємозалежність, взаємозв'язок, налагоджена праця, налагоджений зв'язок, контроль, організованість, певна робота, структура, схема, узгодженість, упорядкованість, функції, хід роботи. **Синтагматичні** реакції мають невеликий ряд – операційна (2), тоталітарна, безпрограшна, нервова, загальне, небачений. Асоціація прізвища загальновідомого німецького вченого Йогана Гаусса зі стимулом пов'язана з родом діяльності **персоналії**. Один опитаний прореагував **аббревіатурою** – TV.

Асоціативне поле стимулу СИСТЕМА сформоване змістовим фрагментами, які представляють у різних виявах упорядковану структуру взаємопов'язаних елементів та функціонуючих частин. Найчастотніше інформанти асоціювали стимул з *комп'ютером* – найяскравіший приклад системи, що використовується кожним в повсякденному житті, і саме ця реакція утворює асоціативне значення стимулу.

Стимул ПРЕЗИДЕНТ отримав 90 різних вербальних реакцій – іменників, прикметників, і що типово для стимулу використані атрибутивні словосполучення. У 3,4% від загальної кількості опитаних реакція на стимул не проявилась.

Найбільш кількісно представлені **парадигматичні** реакції – глава (13),

керівник (12), лідер (4), гарант (3), чоловік (3), батько (2), демократія (2), господар (2), несправедливість (2), надія (2), випадковість, відповідальність, влада, головнокомандувач, державний діяч, людина, обличчя країни, опора, індивідуальна особа, підставна особа, повага, посада, справедливість, правитель держави, розумний дядько, справедлива людина.

Характеристики, подані в **синтагматичній** категорії, поділяються за полярністю значень, в позитивній діагоналі – *відповідальний, всемогутній, гуманний, добрий, хороший, розумний, сильний, нормальний*, та протилежні – *брехливий, недобрий, несправедливий, тюремний, тупий, чумний, розумово-відсталий*, скоріше всього в останніх робиться акцент на характеристику певної особи. Нейтральні асоціати – *головний (2), визнаний, наш, перший*.

Зневажливе та іронічне ставлення до стимулу відображають **конотаційні** реакції, підсилюючи оцінку жаргонізмами та табуйованими словами – *козел (2), брехун (2), сором (2), агресія, брехня, гад, зек, злочинець, інопланетянин, мафіозі, нахаба, ненависть, повний капець, придурок, просто, розкрадач, самозванець, те що ми обираємо, у мене немає Президента, унікал, фальшивка, фішка*.

Загальновідомі **персоналії** – *Янукович (7), Ющенко, Кучма, Кравчук* – згадані всі чотири президенти України, і сюди ж додаємо вжите прізвисько *Яник*.

Тематичні реакції представлені не досить широко – *Україна (6), Прем'єр-міністр (3), країни, керую Україною, Росія, міністр*, цікавим та нетиповим є асоціат – *ялинка (4)*, вжитий у результаті особистих життєвих вражень щодо конкретної особи. Також асоціювали стимул за допомогою **ремінісценцій**, які відображають зневажливе ставлення інформантів до стимулу – *пусте місце (2), без коментарів, соловей-розбійник*.

Виведене асоціативне поле чітко формує сприйняття стимулу ПРЕЗИДЕНТ, як конкретної політичної особи, яка є *главою держави*. Асоціативне значення наскрізь пройняте емоційною оцінкою стимулу, що включає одиниці гострої критики та осудження *пусте місце, сором*,

ненависть, фальшивка тощо. Виправданим є те, що стимул асоціюють з конкретними іменами керівників країни за часи незалежності України.

На стимул АНАЛІТИКА виявлено не надто багато асоціацій – 40 різних одиниць вербальних реакцій, представлених іменними частинами мови – іменниками, прикметниками, займенниками та у невеликій кількості дієсловами. Можна допустити, що понятійний зміст стимулу незнайомий або незрозумілий для значної частини опитаних, оскільки у 25,8% випадків від загальної кількості опитаних вербальна реакція була відсутня.

Реакції за кількісним наповненням утворюють не надто потужну групу порівняно з попередніми аналізами стимулів. Єдину, але найчастотнішу асоціацію має **фонетичний** тип реакцій – *політика* (23), суміжність виникає на фоні звукових особливостей слів. Можна припустити приналежність реакції до тематичних за типовими смисловими особливостями, проте ми більше схилиємось до першої дефініції. Друге місце за частотністю займає асоціація **словотвірного** типу реакцій – *аналіз* (17), *аналізувати*. За різноманітністю асоціацій переважають **тематичні** – *розум* (8), *студент* (5), *професор* (2), *журналіст*, *геометрія*, *людина*, *перевірка*, *освіта*, *процес*, *рід діяльності*, *розрахунок*, *розслідування*, *розкладати*, *синтез*, *твір*, *урок*, *школа* та **парадигматичні** реакції – *мислення* (4), *діяльність* (2), *висновок* (2), *вивчення*, *дослідження*, *думка*, *зіставлення*, *коефіцієнт*, *обговорення*, *оцінювати*, *незрозуміло*, *розумове вміння*, *підрахунки*, *сперечатися*, *якість*. **Синтагматичні** реакції представлені вузькою групою асоціацій з коефіцієнтом 1 – *синтетичний*, *продуманий* – досить нетипові реакції, мало виражені синтагматичні властивості, а **конотаційні** – єдиним асоціатом *що це?*, який взагалі з погляду смислового навантаження можна зарахувати до відсутності реакції.

Асоціативне поле стимулу сформоване змістовим фрагментами, які представляють процес, основу інтелектуальної та *розумової* діяльності, спрямованої на вирішення завдань. В основі цього процесу лежить *аналіз*. Значна кількість інформантів надає стимулу асоціативного значення,

пов'язаного з *політикою*, важко стверджувати, чи за схожістю фонетичних особливостей, чи за особливостями професійної діяльності.

Стимул ЕКСПЕРТНИЙ отримав 69 різних вербальних реакцій. Сам стимул представлений прикметником, що ускладнило опрацювання реакцій та їх класифікацію. Виявленні іменними та дієслівними формами асоціати проявляють нетипові відношення до стимулу. У 11,5% від загальної кількості опитаних вербальні реакції відсутні.

Робимо спробу співвіднести реакції саме так, до **синтагматичних** відносимо – *аналіз (11), перевірка (6), дослід (5), висновок (4), дослідження (3), оцінка (3), оцінювання (3), відділ (2), комісія (2), піддослідний (2), вид контролю, екземпляр, задача, замовлення, знак, комітет, контроль, лист, матеріал, працівник, синтез, спеціаліст, суддя, тест, центр, горілка. Парадигматичні* об'єднують асоціати – *перевірений (2), вищий (2), досвідчений, дослідний, дослідницький, дуже розумний, здатний, кваліфікований, кримінал, новий, оцінюваний, оцінюючий, правильний, професійні, розумний, спеціальний, якісний, імпортований. Тематичні* не відрізняються за кількістю та повторюваністю від попередніх – *дослідник (2), діяч, договір, зброя, лікарня, людина, майстер міліціонер, інститут, медицина, мова, лікар, провізор, товар, транспорт, устрій, кінофільм, біологія, дегустатор, дослідження, досліджувати, перевіряючий. Фонетичні* реакції відображають звукові аналогії – *експеримент (4), експериментальний. Повторюваністю відзначаються словотвірні* – *експерт (6), експертиза (6).*

Інформанти сприймають стимул як рівень *аналізу* або спеціальної *перевірки*, що здійснюється конкретною особою – професіоналом або групою уповноважених осіб різного роду структур та систем. Часто називають таку особу *експертом* – фахівцем, який здійснює *експертизу*, тобто надає експертну оцінку певному об'єкту.

Висновки

Дослідження семантичної структури слів суспільно-економічної сфери використання за допомогою вільного асоціативного експерименту показало:

1. Асоціації були об'єктом вивчення протягом багатьох століть. Їх аналізом займалися філософи, психологи, лінгвісти. Було встановлено: існує велика кількість видів асоціацій, що відображають процеси, які відбуваються у людській психіці. Так, філософи досліджували не вербальні асоціації, а „асоціації ідей”; психологи цікавилися практичним підходом і використанням асоціацій у психодіагностиці та психіатрії. Саме лінгвістами було висловлено думку про те, що вивчення великої кількості асоціацій та їх зв'язків дозволяє зробити висновки про співвідношення суб'єктивної реальності.

У сучасній науці термін „асоціація” використовується в усіх сферах життєдіяльності людини і тлумачиться як суб'єктивний образ існуючих поза свідомістю людини зв'язків між явищами і предметами об'єктивно реального світу.

2. У науці умовно виділяють 5 етапів розвитку та використання вільного асоціативного експерименту: а) етап становлення вільного асоціативного експерименту як методу наукового пізнання (1879-1910); б) етап, пов'язаний із появою поняття „асоціативна норма” та виникненням перших асоціативних норм (1910-1954); в) психолінгвістичний етап (50 -поч. 70 р. XX ст.); г) діяльніший етап (70 - 80 р. XX ст.); д) виникнення асоціативної лінгвістики (з 80 р. XX ст.).

3. Застосування вільного асоціативного експерименту відбувається у соціологічних, політологічних, гуманітарних сферах для аналізу відповідних знань. Використання вільного асоціативного експерименту має і прикладний характер: він присутній у методології навчання іноземних мов, в укладанні асоціативних словників, у пато-, психодіагностиці, у психіатрії.

4. Під час кількісного та якісного аналізу отриманих реакцій на слова-

стимули було виділено такі типи асоціацій: синтагматичні; парадигматичні; тематичні; фонетичні; словотвірні; конотаційні; реакції-персоналії та реакцій-словосполучення. У процесі аналізу встановлено, що найбільш численними є синтагматичні та парадигматичні типи. У кожному асоціативному полі наявне ядро.

5. Асоціації, що увійшли до асоціативного ядра, перебувають у різних відношеннях із ключовими словами визначень суспільно-економічних термінів, взятих із словників. В одних випадках слова-реакції повністю відповідали ключовим словам, в інших – вони виступали синонімами до ключових слів. У процесі такого зіставлення було з'ясовано, що реципієнти деякими термінами не володіють взагалі, а інші неправильно інтерпретують та вживають у контексті. Навіть тим інформантам, які працюють в економічній сфері, було важко визначитися із асоціаціями у деяких випадках. На нашу думку, це свідчить про неточне формулювання визначення відповідного економічного терміну у словнику, і звідси його неточна інтерпретація носіями мови.

6. Саме через асоціації виявляється індивідуальний, неповторний світ носія мови, з їх допомогою з'ясовується ставлення мовця до оточуючого середовища, адже мова, що є формою існування думки, охоплює всі сфери індивідуального та суспільного життя людини, є невід'ємною частиною людської природи.

Література

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – Москва, 1974. – 366 с.
2. Аспекты семантических исследований / Отв. ред Н.Д. Арутюнова, А.А. Уфимцева. – М: Наука, 1980. – 357с.
3. Батурина Л.И. Российский ассоциативный портрет современной рекламы // Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. ст. – М: Диалог – МГУ, 1999. – Вып. 7. – С. 85-100.
4. Береснева Н.И., Дубровская Л.А., Овчинникова И.Г. Ассоциации детей от 6 до 16 лет (Ассоциативное значение слова в онтогенезе). – Пермь: Изд-во Перм, уп-та, 1995. – 254 с.
5. Береснева Н.И. Модель внутреннего лексикона в позднем онтогенезе (Ассоциативный эксперимент) / Дисс. канд. филол. наук. – Пермь, 1997. – 145 с.
6. Бессонова О.Л. Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных-наименований лица в английском, французском и украинском языках): Дис, канд. филол. наук. – Донецк, 1995. – 184 с.
7. Болотнова П.С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте. – Томск: Том. гос. пед. ин-т., 1994. – 210 с.
8. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл. Т.25.
9. Бутенко П.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті „Вища школа”, 1979. – 120 с.
10. Бутенко П.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. -Львів: Вид-во при Львів, ун-ті „Вища школа”, 1989. 326 с.
11. Василевич А.П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте: на материале цветообозначения в языках разных систем. – М.: Наука, 1987. – 140 с.
12. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.;

- Л.: Учпедгиз, 1947. – 784с.
- 13.Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. – М: Изд-во ЛПН РСФСР, 1956. – 519 с.
- 14.Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 78-96.
- 15.Гасица Н.Л. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе / Дисс. канд. филол. наук. – М., 1990. – 184 с.
- 16.Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992. – 217с.
- 17.Гончарова Т.И. Сходство и специфика языковых зооморфных картин мира // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: Міжвуз. зб. наук, пр. – Харків: Константа, 1996. – С. 44-15.
- 18.Горошко Е.И. Специфика ассоциативного сознания некоторых групп русскоязычного населения Украины // Языковое сознание: формирование и функционирование. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998. – С. 186-200.
- 19.Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / РАН. Инос. языкознания. – Х.; М.: Издательская группа „РА – Каравелла“, 2001. – 316 с.
- 20.Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М: Прогресс, 1984. – 397 с.
- 21.Дмитрюк Н.В. Национально-культурная специфика вербальных ассоциаций / Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1985. – 22 с.
- 22.Економічний словник-довідник. За ред. док. екон. наук проф. С.В.Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
- 23.Ермакова О.П. Контекстно обусловленная сочетаемость идентифицирующих существительных прилагательными // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979. – С. 153-161.

- 24.Зайченко Н. Відображення функції мови у психолінгвістичній спадщині
О.О. Потебні // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 51-54.
- 25.Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 382 с.
- 26.Залевская Л.Л. Задачи психолингвистических исследований лексики // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание. Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации / ЛН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1991. – С. 16-118.
- 27.Залевская Л.Л. Исследование направленных ассоциации в русском и английском языках // Проблема английской филологии и психолингвистики. – Калинин: КГУ, 1972. – Выш. 1. – С. 3-35.
- 28.Залевская А.А. К проблеме экспериментального исследования структуры ассоциативного поля / Материалы рабочего совещания по теме: Человек как посетитель языка. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1975. – С. 27-77.
- 29.Залевская А.А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979, – 83 с.
- 30.Залевская А.А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1977. – 83с.
- 31.Залевская А.А. Психолингвистические проблемы семантики слова: Учеб. пособие. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1982. – 80 с.
- 32.Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистические исследования. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 704 с.
- 33.Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216.
- 34.Квале Стейнар. Исследовательское интервью / М.Р. Миронова /Пер. с англ./; Д.Л. Леонтьев /научн, пер. и предисловие/. – М.: Сгипея, 2003. – 301 с.

- 35.Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики.
– Минск, 1970. – 206 с.
36. Климкова А.А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте
// Науч. докл. высш. шк. Сер. Филол. науки. – 1991. – № 1. – С. 45-54.
- 37.Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М:
Наука, 1990. – 11с.
- 38.Корытная М.Л., Нечаева М.Н. Экспериментальное исследование связей
между словами // Проблемы семантики: психолингвистические
исследования. – Тверь: ТГУ, 1991. – С. 99-107.
- 39.Костюк Г.С. Психологія. – Київ: Радянська школа, 1968. – 572 с.
- 40.Кочерган М.П. Слово і контекст. (Лексична сполучуваність і значення
слова). – Львів: Вид-во при Львів, держ. ун-ті „Вища школа”, 1980. –
184 с.
- 41.Лебедева С.В. Специфика ассоциативных связей в условиях патологии
речи // Материалы XII Междунар. симпоз. по психолингвистике и
теории коммуникации „Языковое сознание и образ мира”, Москва, 2 – 4
июня 1997 г. – М.: Ин-т языкознания РАН и МГЛУ, 1997. – С. 94.
- 42.Леонтьев А.А. Психолингвистика. – Л.: Наука, ЛО, 1967. – 118 с.
- 43.Леонтьев А.А. Психологическая структура значения // Семантическая
структура слова. Психолингвистические исследования. – М: Наука,
1971. – С. 7-19.
- 44.Леонтьев А.А. Психолингвистический аспект языковых знаков //
Принципы и методы семантических исследований: Сб. ст./ АН СССР,
Ин-т языкознания. – М., 1976. – С. 46-73.
- 45.Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных
нормах // Словарь ассоциативных норм русского языка / под ред. А.А.
Леонтьева. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 3-16.
- 46.Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
- 47.Леонтьев А.А., Шахнарович А.М. Психолингвистические проблемы
семантики. – М.: Наука, 1983. – 284 с.

- 48.Медведева И.Л. Опыт психолингвистического исследования антонимии
- 49.Психолингвистические исследования з области лексики и фонетики. – Калинин: КГУ, 1981. – С. 68-81.
- 50.Мороховська Е.Я. До типології універсальних ознак у природній мові // Мовознавство. – 1978. – № 2 – С. 54-60.
- 51.Новикова А.М. "Семантический гештальт" в структуре ассоциативного поля. – М., 1998.-30 с.
- 52.Овчинникова И.Г., Штерн А.С. Ассоциативная сила русского слова // Психолингвистические проблемы фонетики и лексики. – Калинин: КГУ, 1989. – С. 110-117.
- 53.Овчинникова И.Г. Ассоциации и высказывание: Структура и семантика: Учеб пособие по спецкурсу. – Пермь: Перм. гос. ун-т. 1994. – 124 с.
- 54.Павлов І.П. Двадцятирічний досвід об'єктивного вивчення вищої нервової діяльності (поведінки) тварин. – К., 1953. – 531 с.
- 55.Палермо Д. С. Словесные ассоциации и речевое поведение детей // Изучение развития и поведения детей / Пер. с англ. – М.: Просвещение, 1966.
- 56.Перебейнос В.С. Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях. – К.: Наукова думка, 1990. – 228с.
- 57.Петренко В.Ф. Динамика семантического поиска // Исследование речемыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974.
- 58.Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
- 59.Петренко В.Ф. Основы психосемантики: Учеб пособие. – Смоленск: СГУ, 1997. – 400 с.
- 60.Подражанская Н.Т. Производное слово в материалах ассоциативного эксперимента с носителями английского языка // Психологические и лингвистические аспекты проблемы языковых контактов. Калинин: КГУ, 1984. – С.128-135.

- 61.Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
- 62.Психологічний словник / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка. – К, 1982. – 216 с.
- 63.Психология. Словарь / Под общей ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М., 1990. – 494 с.
- 64.Рогожникова Т.М. Свободный ассоциативный эксперимент с людьми преклонного возраста: вопросы организации и предварительные итоги // Психолингвистические проблемы фонетики и лексики. – Калинин: КГУ, 1989. – С. 105-109.
- 65.Рогожникова Т.М. Взаимосвязь ассоциативного мира слова и текста // Проблемы семантики: психолингвистические исследования. – Тверь: ТГУ, 1991. – С. 45-53.
- 66.Рогожникова Т.М. Психолингвистические проблемы функционирования полисемантического слова / Автореф. дисс. д-ра филол. наук. – Уфа, 2000. – 42 с.
- 67.Салихова Э.А. Структура ассоциативных полей лексических единиц при детском билингвизме / Дисс. канд. филол. наук. – Уфа, 1999. – 165 с.
- 68.Сахарный А.А. Введение в психолингвистику: Курс лекций. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 184 с.
- 69.Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 70.148 с.
- 71.Словарь ассоциативных норм русского языка / Под ред. А.А. Леонтьева. – М., 1977. – 192 с.
- 72.Соколова Т.В. Ассоциативный тезаурус ребенка 3-6 лет / Автореф. дисс. д-ра филол. наук. – М., 1999. – 65 с.